

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
QISHLOQ VA SUV XO'JALIGI VAZIRLIGI**

**SAMARQANDQISHLOQXO'JALIKINSTITUTI
Iqtisodiyotvaboshqaruvfakulteti**

**«TASDIQLAYMAN»
Iqtisodiyot va boshqaruv
fakulteti dekani, i.f.n.,
dotsent _____
F.B.Ahrorov**

« ____ » _____ 2014 yil

«Qishloqxo'jaligiiqtisodiyotvaboshqaruvi» kafedrası

5610100-«Fermerxo'jaliginiboshqarishvayuritish»yo'nalishibo'yicha

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Mavzu: «Paxtachilik rentabelligi tahlili va uni oshirish imkoniyatlari»
(Ishtixon tumani fermer ho'jaliklari misolida)**

Bajardi: 5610100-«Fermer xo'jaligini

boshqarish va yuritish» yo'nalishi

4-bosqich talabasi

Ergashev G'ayrat

Ilmiy rahbar: katta o'qituvchi F.Janibekov

Samarqand - 2014

**Bitiruvmalakaviyishmuhokamaqilindivahimoyagaruxs
atberildi**

**Kafedramudi
ri, i.f.d.,
professor**

O.Murtazaye

v

« »

2014yil

**SAMARQAND – 2014
MUNDARIJA**

I.....

UNINAZARIYASOSLASHVAADABIYOTLARSHARHI..

QOXXO'JALIGIDARESURLARSALOHIIYATIDANFOYDALANISHIMKONIYATLARI.....

y resurslari va ulardan oqilona foydalanish.....

y resurslari va ulardan oqilona foydalanish.....

y resurslar va ulardan oqilona foydalanish

ACHILIKDA IQTISODIY SAMARADORLIKNING HOZIRGI HOLATI

LI.....

y samaradorlik tushunchasi, mezoni, ko'rsatkichlari va ularni hisoblash

.....

ilikda iqtisodiy samaradorlikning hozirgi holati.....

ilikdarentabellikningomillitahlili.....

ACHILIKDAIQTISODIYSAMARADORLIKNI

ISHIMKONIYATLARI.....

ilikda mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyatlaridan

nish.....

ilikda mahsulot miqdori va sifatini oshirish imkoniyatlari.....

ilikdamehnatunumdorliginioshirish.....

QOXXO'JALIGIISHLABCHIQARISHIDAMEHNATXAVFSIZLIGI.....

SAVATAKLIFLAR.....

ALANILGANADABIYOTLARRO'YXATI.....

K I

Harbirmamlakatiqtisodiyotidaxalqningfarovonligigavabarcharesurslarsalohiya tidansamaralifoydalanishgata'siretuvchitarmoqlarnirivojlantirishmuhimahamiyatka sbetadi.

O'zbekistonmustaqilliginiqtisodiyjihattanmustahkamlashko'pjihatdanqishloqxo'jaligining, ayniqsa, paxtachilikningsamaralirivojlanishibilanbog'liqdir. Chunkiiqtisodiy nazariyafaniasoslaganidek, harqandaysharoitdamamlakatiqtisodiyotidao'zigaxoso'rintutadigan, ya'nitashqiiqtisodiyaloqalarda (eksportda), ishlabchiqarishdayetakchio'rinniegallaydigan, ishkuchiniasosiyqisminio'zigajalbetadigan, hattoki, mamlakatlaro'rtasidamuhimresurslarnidavlatlararota'minotiasosidaolishuchunlozimbo'lganhollardatazyiqo'tkazishmexanizmisifatidaxamqo'llayolishgayaraydiganso halarnirivojlantirishvashusohadaichkiraqobattiziminishakllantirishasosidayuqorisa maradorlikkaerishishyo'llarinitopishvaundanfoydalanishharqandaymamlakatiqtisodiyotiuchunmuhimdir.

Mamlakatimizda paxtachilikni xuddi shunday tarmoq sifatida baholash mumkin. Chunki paxtachilik mamlakatimiz qishloq xo'jaligini yetakchi tarmog'i bo'libgina qolmay, balki iqtisodiyotimizning barqarorligini qudratli omili ham hisoblanadi. Mamlakatimiz prezidenti I.A.Karimov ham o'z qarashlarida qishloq xo'jaligiga, jumladan, paxtachilikka shunday baho beradi: «Qishloq xo'jaligi

mahsuloti, ayniqsa paxta, xozirgi vaqtda asosiy valyuta resursi, respublika uchun hayotiy muhim bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari, dori-darmonlar, neft va neft mahsulotlari, texnika va texnologiya uskunalarini import bo'yicha sotib olishni ta'minlayotgan asosiy manbadir» («O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida», 55- bet).

Tarmoqni samarali rivojlantirish majmuaning barcha tarmoqlarini o'zaro manfaatli asosda rivojlantirish bilan uzviy bog'liqdir. Keyingi yillarda mamlakatimizda paxta xom ashyosi ishlab chiqaruvchilarning, ya'ni, aynan fermer xo'jaliklarining iqtisodiy ahvolini yaxshi deb baholab bo'lmaydi. Olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar bir qator fermer xo'jaliklarining faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatayotgan bo'lsada, hali ham qator ishlab chiqaruvchilarning faoliyat natijalarini iqtisodiy jihatdan ijobiy baholab bo'lmaydi. Ulardagi mavjud holatni o'rganish va kelajakda tarmoqni samarali rivojlantirish imkoniyatlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yurtimizda ekin maydonlarini optimallashtirish va qishloq xo'jaligi ekinlarini rayonlashtirish borasida har tomonlama puxta o'ylangan siyosat olib borilayotgani eng muhim xom ashyo va eksportbop mahsulot bo'lmish paxta yetishtirishning nisbatan barqaror hajmini saqlagan holda, boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishni bir necha barobar ko'paytirish imkonini berdi. Eng muhimi, xalqimizni oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'liq ta'minlashga zamin tug'dirdi, kerak bo'lsa, ularni chet mamlakatlarga eksport qilishga imkon bermoqda. Xususan, g'alla yetishtirish 2000 yildagiga nisbatan 2 barobar, kartoshka — 3,1 marta, sabzavot — 3,2 barobar, uzum — 2 marta, go'sht va sut — 2,1 karra, tuxum — 3,4 barobar oshdi.

2013 yilda mirishkor dehqon va fermerlarimizning fidokorona mehnati bilan misli ko'rilmagan natijalarga erishildi — 7 million 800 ming tonna g'alla, 8 million 400 ming tonna sabzavot yetishtirildi. Mamlakatimizning ulkan xirmoniga 3 million 360 ming tonnadan ortiq paxta xom ashyosi yetkazib berildi.

Ana shunday o'ta og'ir, shu bilan birga, sharaflı mehnat evaziga yetishtirilgan mo'l hosil mamlakatimizning qayta ishlash korxonalarini yuqori

sifatli xomashyo bilan ta'minlashi va undan paxta tolasi, ip-kalava, tekstil mahsulotlari, yog', sovun, kunjara kabi 25 dan ziyod turdagi mahsulot olinishini, paxta tolasini eksport qilish hisobidan keladigan valyuta mablag'larini o'zimizga tasavvur qiladigan bo'lsak, dehqonlarimizning qadoq qo'llari bilan yaratilgan bu yuksak xirmonning naqadar bebaho boylik ekanini katta minnatdorlik bilan qayd etish albatta o'rinli bo'ladi.

Har bir mamlakat iqtisodiyotida xalqning farovonligiga va barcha resurslar salohiyatidan samarali foydalanishga ta'sir etuvchi tarmoqlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston mamlakati mustaqilligini iqtisodiy jihatdan mustahkamlash ko'p jihatdan qishloq xo'jaligining, ayniqsa, paxtachilikning samarali rivojlanishi bilan bog'liqdir. Chunki, har qanday sharoitda mamlakat iqtisodiyotida o'ziga xos o'rin tutadigan, ya'ni tashqi iqtisodiy aloqalarda, ishlab chiqarishda yetakchi o'rinni egallaydigan, ish kuchini asosiy qismini o'ziga jalb etadigan, hattoki, mamlakatlar o'rtasida muhim resurslarni davlatlararo ta'minoti asosida olish uchun lozim bo'lgan hollarda tazyiq o'tkazish mexanizmi sifatida xam qo'llay olishga yaraydigan sohalarni rivojlantirish va shu sohada ichki raqobat tizimini shakllantirish asosida yuqori samaradorlikka erishish yo'llarini aniqlash va undan foydalanish har qanday mamlakat iqtisodiy va ijtimoiy hayoti uchun muhimdir.

Mamlakatimizda paxtachilik xuddi shunday tarmoq sifatida baholanadi. Chunki paxtachilik mamlakatimiz qishloq xo'jaligini yetakchi tarmog'i bo'libgina qolmay, balki iqtisodiyotimizning barqarorligini qudratli omili ham hisoblanadi. Respublika Prezidenti I.A.Karimov ham qishloq xo'jaligiga, jumladan, paxtachilikka alohida e'tibor berib, «Qishloq xo'jaligi mahsuloti, ayniqsa paxta, xozirgi vaqtda asosiy valyuta resursi, respublika uchun hayotiy muhim bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari, dori-darmonlar, neft va neft mahsulotlari, texnika va texnologiya uskunalarini import bo'yicha sotib olishni ta'minlayotgan asosiy manbadir», - deb ko'rsatib o'tadi. Hozirgi vaqtda mamlakatimiz paxta tolasi eksporti bo'yicha jahonda AQSh va Hindistondan so'ng 3-o'rinda turibdi. Paxtachilikni to'la holda samarali tarmoqqa aylantirish uchun bugungi kunda juda

ko'p imkoniyatlar mavjud. O'zbekiston paxtachiligida bir-biri bilan raqobatlasha oladigan, samaradorligi yuqori bo'lgan xo'jaliklar va mahsulotni qayta ishlovchi korxonalarining mavjudligi va eng asosiysi paxta mahsulotlariga ichki bozorda va xorijda iste'molchilarning yetarliligi bu sohani rivojlantirish uchun imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi. Paxta ishlab chiqarishda samaradorlikni ta'minlashda muhim ko'rsatkichlardan biri mehnat unumdorligi hisoblanib, hozirgi vaqtda jahon mamlakatlarida mehnat resurslarining 1-3 foizina qishloq xo'jaligida band bo'lsa, Respublikamizda bu ko'rsatkich 8-10 foizni tashkil etmoqda. Mehnat resurslarining salmoqli qismi o'z navbatida paxtachilikda bandligi mavzu bejiz tanlanmaganligini bildiradi.

Bitiruv malakaviy ishi ob'yekti Ishtixon tumanida ham paxtachilik asosiy ishlab chiqarish tarmog'i hisoblanadi. Tarmoqni samarali rivojlantirish aksariyat aholisi qishloqda yashovchi tuman aholisini moddiy farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan olganda tanlangan ilmiy ishning maqsadipaxtachilikdaiqtisodiy samaradorlikni oshirish imkoniyatlaridan foydalanishga doir amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir. Qo'yilgan maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni yechish lozim:

- mavzuni nazariy asoslarini o'rganish va asosiy adabiyotlarga sharh berish;
- qishloq xo'jaligida mavjud resurslar saloiyati va ulardan foydalanishni baholash;
- paxtachilikda iqtisodiy samaradorlikning hozirgi holatini tahlil qilish;
- paxtachilikda iqtisodiy samaradorlikka ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish va ulardan foydalanishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqish;
- jahon paxta bozoridagi o'zgarishlar va O'zbekistonning bu boradagi strategiyasini baholash.

BMIning bajarish davomida iqtisodiy tahlilning qator uslublaridan foydalanildi. Ishning uslubiy asosi sifatida mamlakatimiz qonunlari, Prezident farmonlari, hukumat qarorlari va iqtisodchi olimlarning asarlari hisoblanadi.

1. MAVZUNI NAZARIY ASOSLASH VA ADABIYOTLAR SHARHI

Paxtachilikmajmuitarmoqlarisamaradorliginioshirishqatoriqtisodchiolimlarnin ge'tiborinio'zigajalbqilgan.

Ammopaxtachilikmajmuidaqaaytaishlashvasotishjarayonlarinixomashyoishlabchiqarishbilanbog'laganholdao'rganishbozormunosabatlariningshakllanishivatakomillas huvijarayonidaalohidae'tibornitalabqiladi. Shujihatdan,

qatorolimlarningmamlakatimizdapaxtachilikmajmuisamaradorliginioshirishborasid agiqatorolimlarningtadqiqotlaridiqqatgasazovordir.

Iqtisodiyamaradorlikvaunio'rganishuslublarihamdasamaradorliknioshirishbor asidagimuammolarS.Bryu, E.Dolan, D.Rikardo, A.Smit, Yu.Seddiyesvaboshqabirqatoryirikxorijiyolimlarningilmiyishlaridako'ribchiqilgan. Xalqxo'jaligitaroqlaridaiqtisodiyamaradorliknio'rganishvaunio'shirishimkoniyat lari,

uniboshqarishnitakomillashtirishvatahlilqilishningturliuslubiyotlariniochibberishm asalalarimamlakatimizolimlaridanA.Abdug'aniyev, Yo.Abdullayev, R.G.Ibragimov, A.N.Jabriyev, M.Muhamedov, M.Q.Pardayev, N.To'xliyev, M.Sharifxo'jayev, A.O'lmasov, S.S.G'ulomovvaboshqalarningilmiyishlaridakeltiribo'tilgan.

Qishloqxo'jaligivabevositapaxtachiliktarmog'idaiqtisodiyislohotlarnichuqurlashtiri

Qishloqtaraqqiyotivafarovonligiyilidebe'lonqilinishivaQishloqxo'jaligidaiqtisodiyi slohotlarnibosqichma-bosqichchuqurlashtirish, fermerxo'jaliklariniqo'llab-quvvatlash, ularningmoddiy-texnikabazasinimustahkamlash, imtiyozlarberish, qishloqdashakllanadiganyangimulkiymunosabatlarni, o'rtatabaqa–mulkdorlarning, tadbirkorlarningvaishbilarmonlarningmanfaatlariniishonchlihimoyaqilishgae'tiborberilishinatijasidamurakkabiqlimsharoitigaqaramasdan 3,4 mlntonnapaxtaxomashyosiyetishtirilganigaalohidae'tiborqaratiladi.

2. KarimovI.A. Jahonmoliyaviy-iqtisodiyinqirozi, O'zbekistonsharoitidaunibartarafetishningyo'llarivachoralari. –T.: O'zbekiston, 2009

Mazkurasardabugungidavrdavujudgakelganjahonmoliyaviy-iqtisodiyinqirozi, uningkelibchiqishsabablari, jahonmamlakatlarigauningta'sirivaularningunga qarshichora-tadbirlari, kurashyo'llari, jahonmoliyaviy-iqtisodiyinqiroziningO'zbekistongata'siri, uningsalbiyoqibatlarinikamaytirishchora-tadbirlari, banktiziminiqullabquvvatlashkabimasalalarhaqidabayonetilgan.

3. KarimovI.A. O'zbekistonmustaqillikkaerishishostonasida. -T.: O'zbekiston, 2011. – 440 b.

PrezidentI.A.KarimovRespublikamizmustaqilliginiqulgakiritishdagijonbozligihaqidamazkurkitobdabayonetilib, undapaxtachilikdamehnatunumdorligigata'siretuvchiomillarhaqidahamto'xtalibo'tilgan:

«...Paxtahosilini mashinadaterishgahammajoydahampuxtatayyorgarlikko'rilmayapti.

Yig'im-terimtexnikasinitayyorlashmuddatlaricho'zilibketmokda. Halitortminggayaqinpaxtaterishmashinasiishgatayyorqilinganemas.

G'o'zabarginito'ktirishuchunyerdaishlatiladiganapparatlarhamtayyoremas.

Bukamchiliklarninghammasijoylardatashkilotchilikishlaribo'shashtiribyuborilganiningnatijasidir. Ko'pkishilardaxotirjamlikvaloqaydlikpaydobo'layotganligibizni, ayniqsa, tashvishgasolmoqda.

Ishimizdaginguqsonlarnibahordagisovuqbilanyashiribketamiz,
degankishilarxatoqiladilar...

...Yana bir muhim masala — paxta narxi masalasidir. Biz 1990 yil plani loyihasi bilan Ittifoq organlariga ikki marta uchrashdik. Butun mas'uliyatni zimmamga olib, hozir shuni ayta olamanki, paxta narxi masalasi yaqin oylar ichida ko'rib chiqiladi. Bu muammoni hal qilishimiz uchun, hisob- kitoblarga ko'ra, kamida 1,5 milliard so'm talab qilinadi. Respublikamizning deyarli butun aholisi manfaatlari va farovonligi ana shu muammoni hal qilish bilan bog'liq....». Aynan shu fikrlardan ham ko'rinib turibdiki, hozirgi kunda mamlakatimiz YaIMning 17,5%ini tashkil etuvchi qishloq xo'jaligi, 90-yillarda aynan mamlakat taqdirini belgilab beruvchi tarmoq sifatida faoliyat olib borgan.

4. Karimov I.A. 2014 yil yuqori o'sish sur'atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o'zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo'ladi: Prezident Islom Karimovning 2013-yilning asosiy yakunlari va 2014-yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi//Xalq so'zi. 18.01.2014.

Prezident o'z ma'ruzasida quyidagilarga e'tibor qaratgan: 2013 yilda mirishkor dehqon va fermerlarimizning fidokorona mehnati bilan misli ko'rilmagan natijalarga erishildi — 7 million 800 ming tonna g'alla, 8 million 400 ming tonna sabzavot yetishtirildi. Mamlakatimizning ulkan xirmoniga 3 million 360 ming tonnadan ortiq paxta xom ashyosi yetkazib berildi.

Bugungi fermer xo'jaliklari samarali faoliyat yuritish uchun o'z ixtiyorida ijara asosidagi yetarlicha ekin maydonlariga ega bo'lgan, yuksak samarali zamonaviy texnika bilan ta'minlangan, ilg'or texnologiyalarni puxta egallagan yirik xo'jaliklardir. Muxtasar aytganda, ular qishloqlarimizning tayanch ustunidir.

Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklari qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish bilan birga, ularni chuqur qayta ishlash, qurilish ishlarini amalga oshirish va qishloq aholisiga xizmat ko'rsatish kabi yo'nalishlarda samarali faoliyat

ko'rsatmoqda va o'z istiqbolini topmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda bunday fermer xo'jaliklarining soni 18 mingdan ziyodni tashkil etmoqda.

5. Azizqulov B. Ilg'ortexnologiyalariqtisodiy samaradorligi. // O'zbekiston qishloq xo'jaligi. – Toshkent, 2008. - №9. -35-b.

Mehnat unumdorigini oshirishda iqtisodiy samaradorlikni muallif sifatli urug', biologik vositalar, tejamkorsuv texnologiyalari, moddiy resurslarni tejash hisobiga erishish mumkinligini bayon etgan.

6. Ismoilov A., Murtazayev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. – T.: Moliya, 2005. Mazkur darslikning 15-bobi «Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning umumiy masalalari» deb nomlanib, unda samarahaqidajumladan shunday deyiladi:

«Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligi haqidamasalako'r ilganda, «Samara» va «Samaradorlik» - tushunchalarining bir xil emasligini ko'zdatutish kerak. «Samara» termini qandaydir jarayonning natijasini bildiradi.

Umumiy ko'rinishda har qanday ishlab chiqarishning samarasiz shaklida uning vazifasi – ishlab chiqarishning maqsadini amalga oshiruvchi pirovard mahsulot yuzagachiqadi.

Birtomondan,

u o'z tarkibi gama'lum davrdagi harakatdagi ishlab chiqarish resurslarining moddiy natijasi yig'indisini oladi, boshqat omondan – ishlab chiqarishning pirovard maqsadifaqat bevosita ishlab chiqarilgan moddiy boyliklarning hajmi damujassamlashgan bo'ladi».

7. Nazarov R., Murtalibov M. O'zbekiston vajahon paxtachiligi // O'zbekiston qishloq xo'jaligi. – Toshkent, 2012. - №1. -6-b.

Mazkur maqolada paxta dunyoning 84 dan oshiq mamlakatlarida yetishtirilishivajaxon bozorida paxta yetishtirish vasotish holda tahlil etilgan. Ungako'ra 2010 yilda O'zbekiston jahonda yetishtiriladigan paxta tolasi ning 4,06% iyoki 1012 ming tonnasini ishlab chiqargani holda 6-o'rinda turishi,

ammojahonbozoridagipaxtatolasining 9,18%iyoki 762 mingtonnasinisotganiholda 3-o'rindaturishihaqidama'lumotlarkeltirilib, jahonvaO'zbekistonpaxtabozoridagio'zgarishlarhamdaulargata'siretuvchiomillarta hlliletilgan.

8. OchilovR., Sa'dullayevA., HamroyevM. G'o'zazararkunandalarigaqarshikurash. //O'zbekistonqishloqxo'jaligi. –Toshkent, 2008. -№7. -12-b.

G'o'zaparvarishijudakattahajmdaqlmehnatinitalabqiladi.

Agarpaxtayetishtiruvchilarishlabchiqarishjarayonidamexanizasiyavaturlipreparatlar danfoydalanishmehnatunumdorliginioshishigaxizmatqiladi.

ShusababdanhammazkurmaqoladatadqiqotchilarmehnatunumdorliginioshirishuchunAvaunt, Daprid, Benzofosfat, Vertimek, Nurell, Siperfos, Siraks, Sipermetrinkabipreparatlarniishlatishnitavsiyaetishadi.

2. QISHLOQ XO'JALIGIDA RESURLAR SALOHİYATIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

2.1. Yer-suv resurslari va ulardan oqilona foydalanish

Qishloq xo'jaligi boshqa moddiy ishlab chiqarish tarmoqlari qatori insonning har tomonlama ehtiyojini qondiradigan iste'mol qiymatlar yaratish maqsadida resurslarga bo'lgan ta'sirini ifodalaydi. Bu jarayonni amalga oshirish kompleks

obyektiv va subyektiv ishlab chiqarish omillaridan foydalanishni talab qiladi. Ular inson mehnati, mehnat vositalari va mehnat predmetlaridan tashkil topadi.

Klassik iqtisodchilar ishlab chiqarishning ijtimoiy shakllari qanday bo'lishidan qat'iy nazar, ishchi va ishlab chiqarish vositalari uning doimiy omillari bo'lib qolishini ko'p martalab ta'kidlab o'tishgan.

Mehnat vositalariga, inson mahsulot olish maqsadida mehnat predmetlariga ta'sir etuvchi, ishlab chiqarishning moddiy elementlari kiradi.

Mehnat predmetlariga, ishlab chiqarish jarayonida, inson mehnati qaratilgan va inson tomonidan kerakli yo'nalishda o'zgartiriladigan, ishlab chiqarishning moddiy elementlari kiradi.

Shu bilan birga, inson, mehnat vositalari va mehnat predmetlari faqat imkoniyat jihatdan ishlab chiqarish omillari hisoblanadi. Umuman ishlab chiqarish uchun ular birlashishlari kerak. Ishlab chiqarish jarayoniga mehnat vositalarini jalb qilib va ular yordamida mehnat predmetlariga ta'sir etib, inson ishlab chiqarish yoki shaxsiy iste'mol uchun foydalanadigan mahsulot yaratadi.

Moddiy ishlab chiqarish jarayoni uning omillarining mexanik birligini emas, balki organik birligi va bog'liqligini, pirovard natijada, ma'lum bir mahsulotning tarkibi, hajmi va sifati bo'yicha ishlab chiqarish omillari transformasiyasini ifodalaydi.

Qishloq xo'jaligida inson, mehnat vositalari va predmetlari bilan bir qatorda mahsulot ishlab chiqarish jarayonida yer va suv faol ishtiroq etadi. Qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligi yerning sifatiga, uning unumdorligiga va suv bilan ta'minlanganligiga bog'liq. Bu esa o'z navbatida qishloq xo'jalik tarmoqlarining samaradorligini oshirishga sharoit yaratadi.

Inson mehnati, yer, suv, mehnat vositasi va mehnat predmeti qishloq xo'jaligida mahsulotlarni ishlab chiqarish jarayonini amalga oshiruvchi zaruriy sharoit va omillardir, binobarin uning resurslaridir. Demak, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish resurslari–mehnat, yer, suv va moddiy resurslar -qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish va sotish jarayonida foydalaniladi va uning potensialini tashkil etadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish resurslari, sifat jihatdan bir-biridan farq qilsa ham, ularning bir qator umumiy tomonlari mavjud:

- ishlab chiqarish jarayonida qatnashishning potensial imkoniyatlariga va ularni iste'mol qilishning unumli xarakteriga ega. Mos ravishda, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish resurslari ishlab chiqarish jarayoniga kirmaguncha alohida-alohida bo'ladi. Jarayon boshlangandan keyin birlashadi;

- jamiyat iqtisodiy rivojlanishining har bir etapida hajm va tarkib jihatdan chegaralanish xarakterlidir; Demak, xulosa shuki, mahsulot yaratishda qatnashadigan elementlarning hammasi ham, ishlab chiqarish resurslari bo'lavermaydi. Misol uchun, havo ishlab chiqarish jarayonida bevosita va aktiv qatnashadi, lekin u iqtisodiy ma'noda ishlab chiqarish resursi hisoblanmaydi, chunki u nazariy hamda amaliy jihatdan olganda chegaralanmagan. Shu bilan birga, har bir ma'lum davrda ishlab chiqarish resurslarining chegaralanganligi, jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanishi darajasini, absalyut emas balki nisbiy jihatdan xarakterlaydi. Ishlab chiqarish resurslarning nisbiy chegaralanganligi, ba'zi hollarda kamyoblighi, bir tomondan, ulardan ancha intensiv va samarali foydalanishni, boshqa tomondan bir resursni boshqa resurs bilan almashtirish, ularning bir-birini o'rnini qoplash imkoniyati zaruriyatini keltirib chiqaradi. Yerlarning unumdorligini oshirish, ishlab chiqarishga kompleks mexnizasiya va avtomatlashtirishni qo'llash mehnat resurslari va boshqalar kamyoblighini to'ldirishga yordam beradi. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarish jarayoni ishlab chiqarish resurslarini iste'mol qilish bilan xarakterlanadi. Bu esa ularni takror ishlab chiqarish lozimligini bildiradi. Har bir resurs turiga mos ravishda ma'lum takror ishlab chiqarish manbai mos keladi. Masalan, mehnat resurslarining manbai mehnatga yaroqli aholi, asosiy vositalarining manbai - kapital mablag'lar, moddiy obrot vositalarining manbai - mahsulot sotishdan tushadigan pul va boshqalar.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishda muhim omil mehnat resurslaridir. Shuning uchun jami ishlab chiqarish qurollari ichida, eng qudratli ishlab chiqaruvchi kuch ishchilarning o'zi. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari qishloq

xo'jalik ishlab chiqarishda ishtirok etish qobiliyatiga ega bo'lgan kishilar to'plamini ifodalaydi. Mehnat resurslariga qishloq xo'jalik ishlab chiqarishda band bo'lgan kishilardan tashqari, ma'lum bir sharoitda qishloq xo'jalik ishlab chiqarishda qatnashish imkoniyatiga ega bo'lgan kishilar, ya'ni mehnat zahiralari ham kiradi. Mehnat resurslarining eng harakatchan va bir vaqtning o'zida sosial aktiv qismi ish kuchidir. U kishining jismoniy va ma'naviy qobiliyatlarining yig'indisidir. Bundan ko'rinadiki, mehnat resurslari shunday holatda ish kuchiga aylanadiki, qachonki kishining jismoniy va ma'naviy qobiliyatlari mehnat jarayonida ro'yobga chiqsa. Shuning uchun "mehnat resurslari" tushunchasi "ish kuchiga" nisbatan keng va ko'p qirralidir. Fan-texnikaning rivojlanish jarayonida, ishlab chiqarishda mehnat resurslarining, ish kuchining roli o'sib boradi. Mashina ishchining ayrim vazifalarinigina o'rniga almashadi, lekin insonni to'liq almashtira olmaydi, chunki inson ishlab chiqarish vositalarini o'zlashtirib borib, o'zining qobiliyatini rivojlantira borib, tabiat va jamiyat qonunlaridan o'z ehtiyojlarini qondirish uchun foydalanish jarayonida mashinani yaratgan.

Lekin qishloq xo'jaligida mehnat resurslarining, inson mehnatining roli qanchalik buyuk bo'lmasin uni tabiat kuchlari bilan almashtirib bo'lmasligi, jumladan yer resurslarisiz ro'yobga chiqmasligini bildiradi. Qishloq xo'jaligi yer resurslari deganda, qishloq xo'jalik tovar ishlab chiqaruvchilari qishloq xo'jalik mahsulotini ishlab chiqarish uchun xususiy mulk sifatida, egalik qiluvchi va foydalanuvchi yer maydonlari tushiniladi. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishning moddiy asosi sifatida yer resurslari ishlab chiqarishning umumiy omili bo'lib, tarmoqdagi boshqa ishlab chiqarish resurslarini birlashtirish uchun moddiy baza hisoblanadi. Chunki yer qishloq xo'jaligida bosh ishlab chiqarish vositasi hamda mehnat predmeti hisoblanadi.

Yer resurslari bilan bir qatorda qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida muhim omil bo'lib suv resurslari hisoblanadi. Suv uglekisliy gaz bilan organik moddalar hosil bo'lish fotosintez jarayonida qatnashib, o'simlik organizmi uchun material hisoblanadi. Bundan tashqari, suv ozuqa moddalarni eritadi va ularni o'simlik

tomonidan o'zlashtirishni amalga oshiradi, qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligi shakllanishiga imkoniyat yaratib beradi.

Yer resurslaridan keyin ishlab chiqarishning moddiy elementlaridan hisoblangan moddiy resurslar turadi. Moddiy resurslar inson tomonidan yaratilgan bo'lib ikkiga bo'linadi:

1.Asosiy vositalar

2.Moddiy aylanma vositalar

Asosiy vositalar qishloq xo'jalik ishlab chiqarish jarayonida uzoq vaqt ishtiroq etib (bir qancha yillar, bir qancha ishlab chiqarish jarayoni davomida) o'zining natura buyum shaklini saqlab qoladi. Uning qiymati amartizasiya shaklida yangidan yaratilgan mahsulot qiymatiga asta-sekin o'tib, shu mahsulotni ishlab chiqarish xarajatlariga, ya'ni tannarxiga qo'shiladi. Misol uchun traktorlar, kombaynlar, qishloq xo'jalik mashinalariinning eskirish qismi shular jumlasiga kiradi.

Moddiy aylanma vositalar, asosiy vositalardan farqli o'laroq, ishlab chiqarish jarayonida bir marta ishtiroq etib, o'zlarining shakllarini o'zgartiradi va bir vaqtning o'zida o'z qiymatlarini yangidan yaratgan mahsulot qiymatiga to'liq o'tkazadi. Misol uchun, urug'lik, yem, yoqilg'i moylash materiallari, o'g'it va boshqalar shular jumlasiga kiradi.

Shu bilan birga qishloq xo'jaligida moddiy resurslarni asosiy va aylanma vositalarga bo'lishda noaniq joylari bo'lib, buni mahalliy va mineral o'g'itlarda yaqqol ko'rish mumkin. Bular shu yil sotib olinib, yerga shu yil solinadi va xarajatga to'liq qo'shiladi. Mavjud tannarxni oshirib yuboradi. Lekin ularning o'simlikka ta'siri bir necha siklda davom etadi. Xuddi shunga o'xshash yosh ko'p yillik daraxtlar ham.

Ishlab chiqarishga moliyaviy resuslar ham aktiv ta'sir ko'rsatadi. Ular uchga bo'linadi.

1.Davlat pul vositalari;

2.Qishloq xo'jalik korxonalar pul vositalari;

3.Tovar ishlab chiqaruvchilar pul vositalari.

Ular ishlab chiqarishni to'xtovsiz harakatini ta'minlash uchun, shuningdek sosial-madaniy tadbirlar uchun foydalaniladi. Ularning tarkibiga muomila fondlari, amortizasiya fondi, kapital mablag'lar, foyda va boshqalar kiradi.

I. Bundan tashqari kelib chiqishiga qarab ishlab chiqarish resurslari ikkiga bo'linadi:

1. Tabiiy (yer-suv, o'rmon, hayvonot dunyosi, quyosh energiyasi)

2. Iqtisodiy (asosiy vositalar, moddiy oborot vositalari)

II. Takror ishlab chiqarish imkoniyatiga qarab ishlab chiqarish resurslari ikkiga bo'linadi.

1. Yangilanadigan (mehnat, moddiy);

2. Yangilanmaydigan (yer, suv).

III. Foydalanish xarakteriga qarab ishlab chiqarish resurslari ikkiga bo'linadi;

1. Potensial resurslar (korxonaga berkitilgan mavjud ishlab chiqarish resurslari);

2. Harakatdagi resurslar (potensial resursning bir qismi bo'lib, ular asta-sekin korxonaning ishlab chiqaruvchi kuchlariga aylanadi).

IV. Foydalanish shakli va hajmiga qarab harakatdagi resurslar ikkiga bo'linadi:

1. Qo'llanilgan resurslar (resurs potentsiali);

2. Iste'mol qilingan resurslar (tannarx).

Yaqin kunlarga foydalanib kelingan, ishlab chiqarish samaradorligining xarajatli konsepsiyasi va shu asosda tuzilgan ko'rsatkichlari, resurslarning istemol qilingan qismidan foydalanish samaradorligini, ya'ni haqiqiy joriy xarajatlarni baholashga imkon berar edi. Xarajatli ko'rsatkichlar ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini oqilona baholashga imkon bermas edi. Chunki bir qism ishlab chiqarish resurslari qandaydir sabablarga ko'ra mahsulot ishlab chiqarishda faol qatnasha olmas edi. Bunday sharoitda jamiyatning bir qism resurslardan foydalanish darajasi pasayib ketar edi.

Resurslarni tejashga qaratilgan yangi xo'jalik yuritish sharoitida, muhim vazifa bo'lib, joriy xarajatlarning iqtisodiy samaradorligini aniqlash emas, balki

qishloq xo'jalik ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini aniqlash, ya'ni jami iste'mol qilingan resurs potensialidan foydalanishning samaradorligini aniqlash hisoblanadi (ishlab chiqarish samaradorligini resurs konsensiyasi). Bu muammoni hal qilishning qiyin tomoni shundaki, turli xil ishlab chiqarish resurslari qishloq xo'jalik ishlab chiqarish samaradorligiga turli xil tasir ko'rsatadi va turli xil o'lchov birliklarida hisoblanadi. Bundan tashqari mamlakatning turli viloyat va xo'jaliklarida ishlab chiqarish resurslari turli xil nisbatda joylashgan. Bu esa albatta xo'jalik yuritishning pirovard natijasida o'z aksini topadi. Keyingi yillarda agrar iqtisodchilar qishloq xo'jaligida qo'llaniladigan resurs potensialining umumiy miqdorini aniqlashning uslubiy asoslarini ishlab chiqishga harakat qildilar.

Shulardan, resurs potensialini hisoblashning uchta uslubini amaliyotda qo'llash mumkin deb topildi:

1. Umumiy o'lchovli qishloq xo'jaligiga yaroqli maydon bo'yicha
2. Korrelyasiya-regressiya analizidan foydalanish asosida;
3. Ishlab chiqarish resurslarini puldagi bahosi bo'yicha.

Qo'llaniladigan resurs potensialini miqdorini aniqlashning birinchi uslubini osonroq bo'lib, uni umumiy o'lchovli qishloq xo'jaligiga yaroqli maydon bo'yicha aniqlanadi. Qishloq xo'jaligiga yaroqli yer umumiy o'lchovga aylantirish yo'li bilan mehnat, yer-suv va moddiy resurslarni iqtisodiy baholash orqali amalga oshiriladi. Xo'jalik yerlari sifatining indeksi, shuningdek fond va mehnat resurslari bilan ta'minlanish shu ko'rsatkichlarni o'rtacha viloyat yoki o'rtacha tuman ko'rsatkichlariga nisbati bilan topiladi. Resurs bilan ta'minlanishning jami indeksi (qo'llanilgan resurs potensialini) xususiy indeksning yig'indisini to'rtga (ishlab chiqarish resurslari soniga) bo'lib hisoblaniladi. Resurs potensialiga shartli baho beradigan ushbu usulni qo'llash, chegaralangan xarakterga ega.

Ikkinchi uslubning mohiyati - resurs potensialining miqdorini korrelyasiya - regressiya analizidan foydalanish asosida hisoblash, har bir resurs turining tovar mahsulot ishlab chiqishga miqdoriy ta'sirini aniqlashdan iborat. Bu uslub bo'yicha hisob-kitoblar qishloq xo'jaligi hisoblash markazlariga ega bo'lgan standart dasturlar bo'yicha bajarilishi mumkin.

Agrar sohada ham xususiylashtirishni keng joriy etish, mulkni ko'paytiradigan, bozor raqobatiga bardoshli mahsulotlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'ya oladigan mulkdorlar qatlamini vujudga keltirish zaruriyati tug'ildi. O'zbekiston Respublikasining 2004 yil 26 avgustda qabul qilingan "Fermer xo'jaliklari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartirishlar, qo'shimchalar kiritgan Yangi tartibdagi qonuni respublikamizda fermer xo'jaliklarini tashkil etish, uning boshqarish va ularning huquqlarini himoya qilish borasidagi katta ahamiyatga ega bo'lgan me'yoriy hujjat hisoblanadi. Bu esa hozirgi bozor munosabatlariga o'tish sharoitida respublikamiz agrar sohasida mulkdorlar qatlamini shakllanishida muhim va hal qiluvchi ahamiyatni kasb etadi.

Qishloqxo'jaligi iqtisodiyotining asoslaridan birib tabiiy resurslardir.

Tabiiy resurslarning eng kerakli unsurlariga esayerkiradi.

Yer qishloqxo'jaligida ishlab chiqarishning asosiy omili,

mehnat yo'naltirilgan obyekt sifatidagi mehnat predmeti, shuningdek,

turlix mahsulotlarning joylashuv makoni,

insonlar uchun turar joy hamda hayvonot va o'simliklar dunyosining yashashigamo'ljall

angan mehnat qurolidir. Har bir halq va millat yerni asosiy boylig sifatida yetirib beradi,

bir nechtashart va omillarni birlashtirgan holda qishloqxo'jaligida afzalliklarni yer

orqali ta'viflaydi.

Yer resurslari – bu quruqlik yuzasining jamiyig'ini hisoblab,

uning tarkibi qabul qilinadigan tabiiy obyektlar ham kiritiladi. Bular: o'rmonlar,

o'simlik va boshqa tirik organizmlar, suv obyektlari.

Yer resurslarining suv obyektlari o'z ichiga ko'lmak va hovuzlar,

ariqlarni qamrab oladi. Okean, dengizlar va daryo lares suv resurslarini tarkibi qamrab oladi.

Har bir davlatning yer-suv resurslarini tabiat va jamiyatda yashash manbaidir,

shuningdek, yer va suv bir-birining mavjudligini taqozo qiladi.

Yer resurslarini ham boshqa resurslardek o'z xususiyatlariga ega.

Birinchiidan, yer – tabiat mahsuli, in'omini hisoblab,

u inson mehnati bilan yaratilmaydi. Inson faqatgina yerga mehnatini yo'naltirib,

yoyerningahvolini yaxshilaydi, yoki umumiy yomon ahvoldagi qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. Lekin insonning zaharli taʼsiridan qochib ketish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi.

Ikkichidan, yechimlar qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. Insonxohlagan hayernikoʻ paytirayotgan kamaytirilmaydi. Shusababli, boshqa maqsadlar uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. Birmamlakat miqyosidagi yerni qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi, umuman hududlar sifatida yerni qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi.

BMTning Oziqovqat va qishloq xoʻjaligi tashkiloti (FAO) ning maʼlumotlariga koʻra, yerni qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. 25 foiziga qishloq berish imkoniyati mavjud.

Ushbu tashkilotning mutaxassislarining hisoblariga koʻra, qishloq xoʻjaligi maqsadlarida ishlatish mumkin boʻlgan maydon 3,4 mlrd. gektar tashkilotida. Hozirgi yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi.

Oʻzbekiston Respublikasi 447,4 mln. gektar yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. Respublika qishloq xoʻjaligi gʻayaroqli yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. 81 foiz yoki 26,6 mln. gektarini qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi.

Oʻzbekiston qishloq xoʻjaligi gʻayaroqli yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. 16 foiz haydaladigan yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. Mamlakatning lalmikori yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. 6,6 mln. gektar. Shundan 3,0-3,2 mln. gektar haydaladigan yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi.

Qolgan qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi.

Yuqoridagilardan xulosalashuki, Respublika maʼmuriyati yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi.

Respublika yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi, bir qismini transport va kommunikasiyalar, daryo va suv havzalar bilan band yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi, oʻrmon xoʻjaligi yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi, harbiy maqsadlar uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. Biz uchun eng muhimi, qishloq xoʻjaligi gʻayaroqli yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. Respublika yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. Respublika yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi. Respublika yerni qishloq berish uchun zarur boʻlgan qishloq aholisining umumiy hissiyatini yaxshilaydi.

moddasidayerfonditoifalaribelgilabqo'yilgan.

“O'zbekiston Respublikasining yerfondiyerlardan foydalanishning belgilangan asosiy maqsadigako'ra quyidagitoifalargabo'linadi:

1. qishloqxo'jaligi ishlabchiqarishigatayin etilganyerlar – qishloqxo'jaligi ehtiyojlari uchun berilganyokianashumaqsadgamo'ljallanganyerlar. Qishloqxo'jaligi gamo'ljallanganyerlarsug'oriladigan vasug'orilmaydigan (lalmikor) yerlar, haydaladiganyerlar, pichanzorlar, yaylovlar, ko'pyillik mevalidov-darxtilarvatokzorlaryegallaganyerlargabo'linadi;
2. aholipunktlarining (shaharlar, posyolkalar va qishloq aholipunktlarining) yerlari - shaharlar va posyolkalar shuninidek qishloq aholipunktlarichegarasidoirasidagi yerlar;
3. sanoat, transport, aloqa, mudofaavaboshqamaqsadlargamo'ljallanganyerlar – ko'rsatilgan maqsadlarda foydalanish uchun yuridik shaxslargaberilganyerlar;
4. tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, realizasiyamaqsadlarigamo'ljallanganyerlar – alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlaregallagan, tabiiy davolash omillariga egabo'lganyerlar, shuningdek ommaviy dam olish va turizm uchun foydalanadiganyerlar;
5. tarixiy-madaniy ahamiyatga molikyerlar – tarixiy-madaniy odgorliklar joylashganyerlar;
6. o'rmonfondiyerlari – o'rmon bilan qoplangan, shuningdek o'rmon bilan qoplanmagan bo'lsaham, o'rmon xo'jaligi ehtiyoji uchun berilganyerlar;
7. suvfondiyerlari – suvobyektlari, suv xo'jaligi inshootlari yegallaganyerlar va suvobyektlarining qirg'oqlaribo'y labaj ratilgan mintaqadagi yerlar;
8. zahirayerlar.

Qishloqxo'jaligi ishlabchiqarishigatayin etilganyerlarga haydaladiganyerlar, yaylovlar, ko'pyillik daraxtzorlar, pichanzorlarkiradi.

Qishloqxo'jaligidayerfondiasosiyishlabchiqarishvositasifatidaquyidagixususiyatlargaega:

1) Yertabiatchegaralangan. Uniinsoniyatxohlagunchako'paytirishimkonigaegaemas. Demak, yagonato'g'riyo'l – mavjudyerresurslaridansamaralifoydalanishdir. Bundantashqarisanoatning, kommunikasiyaning o'sishiaholini ko'payishitabiiyholdabirkishigato'g'rikeladiga nyermaydoniqisqarishigaolibkeladi. Qolaversa, insoniyatyerdanto'g'rifoydalanmasligioqibatdaularningqishloqxo'jaligiaylanishidanchiqibketishhollarihamyuzbermoqda. Taraqiyotningtuproqerroziyasi, sho'rbosish, kasalliklargaachalinishkabisalbiyoqibatlarinikamaytirishharbirdavlatning, yerdanfoydalanuvchilarningbirinchigaldagivazifasidadir.

2) Yer – tabiatmahsuli. Buhambizningoldimizgaqatorvazifalarniqo'yadi. Uniyaratishdainsonmehnatiaralashmagan. Albattabozormunosabatlaritalablaridankelibchiqibyerningbahosishakllanadi. Lekinbubahouninghaqiqiynarxiqanchaekanliginianiqlabelgilayolmaydi. Yernioldi-sotdi jarayonlaridabuxususiyalarnihisobgaolishlozim. Bozormunosabatlariningrivojlanishiyernioldi-sotdiobyektigaaylantiradi. Bundantashqariyerlarniiqtisodiyotarmoqlaridafoydalanishuchunqishloqxo'jaligida najratibberyotgandauningnarxinibilishijobiyahamiyatgaega. Imkoniborichaqishloqxo'jaligidanyerboshqasohalaruchunajratilgandapastunumli, qishloqxo'jaligiuchunqimmatipastyerlardanajratishmaqsadgamuvofiq. Shusababliyerningbozornarxinianiqlashtartibimavjud. Yerningnarxi quyidagiformulayordamidaniqlanadi.

$$Yern = \frac{Yerr}{Sf} \times 100$$

Bunda: Yern – yerningnarxi, so'm;

Yerr – yerrentasi, so'm;

Sf - ssudafoizi.

3) Yerabadiyishlabchiqarishvositasidir.

Budeganiyerdano'z bilganimizcha abadiy foydalanish mumkin degani emas.

Balkiyerdanto'g' rivoqilona foydalanganida qishloq xo'jaligi ishlabchiqarishi uchun abadiy bo'lishi mumkin.

Yerdannoto'g' rifo foydalanishi esa qishloq xo'jaligi ishlabchiqarishi uchun yaroqsiz holga kelib qolishiga sabab bo'ladi. Masalan, 2005 yilning 1-avgustida lumotlariga qaraganda birgina farg'onaviyda 2000 yildam mavjud bo'lgan 366 ming gektar sug'orilib dehqonchilik qiladigan yerlarning 9 ming gektari ekin ekish uchun yaroqsiz holga kelib qolgan.

4) Turli joylarda mavjud yer maydonlarini turli sifatga, ya'ni unumdorlikka ega. Yerning tabiiy, sun'iy va iqtisodiy unumdorligi bir – biridan farqlanadi.

Tabiiy unumdorlik – yerning inson aralashuvi siz tabiat tomonidan vujudga kelgan hosil beraolish qobiliyatidir.

Inson aralashuvi natijasida vujudga kelgan unumdorlik sun'iy unumdorlikdir. Bu unumdorlikni oshirish imkoniyatlarikatta.

Keyingi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, respublikalarning tabiiy unumdorligi pasayib bormoqda.

Tuproqda mavjud bo'lgan gumus moddasining pasayishi kuzatilmoqda.

Buningdini olishning asosiy yo'llari yerga dam berish,

yerlarning holatini hisobga olib qishloq xo'jaligi ekinlarini joylashtirish,

yerga organik o'g'itlarni (har bir gektar g'akamida 15 tonnadan) solish, sug'orishning ilg'or texnologiyalaridan foydalanish zarur.

Tabiiy va sun'iy unumdorlik birgalikda (ularning yig'indisi) iqtisodiy unumdorlik tushunchasini beradi.

5) Yerni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish mumkin emas.

Demak qishloq xo'jaligi dayerdan foydalanishni yaxshilash uchun har bir xo'jalik hududi daqandaysifatga ega yer bo'lsashunga qarab ekin turlarini joylashtirish lozim.

Buxususiyat qishloq xo'jaligi korxonalariga faoliyat uchun o'rnatiladigan soliqtizimini ishlatishda ham hisobga olinishi talab qilinadi.

Bularning barchasi mavjud yerlarda qaysi ekin turlarini joylashtirish, texnikaning qanday turlaridan foydalanish va ishlab chiqarishning hajmi qanday bo'lishi maqsadga muvofiqligi to'g'risida ikinchi tibbo'lmaydigan talablarni keltirib chiqaradi.

Yer to'g'risidagi asosiy ma'lumotlar Davlat yer kadastridagi majmua sifatida beriladi.

Davlat yer kadastridagi qiyidagi larni o'z ichiga oladi:

- yerdan foydalanuvchilarning davlat to'lovlariga olish;
- yer ni qanday va sifat jihatdan uchetga (hisobga) olish;
- yer ni baholash (tuproq bonitet va iqtisodiy baholash).

Qishloq xo'jaligi davlat yer fondida asosiy ishlab chiqarish vositasi ekan, undan qanday (samarali, samarasiz, yaxshi yoki yomon) foydalanayotganligiimizni bilishimiz zarur.

Yerdan foydalanishning darajasi,

samaradorligini aniqlashning usullari oliy martabada yaratilgan darajada chuqur o'rganilgan.

Iqtisodiy fan qishloq xo'jaligi davlat yerdan foydalanish holatini ifodalovchi ko'rsatkichlarni ikkigiruhgabo'lib o'rganadi.

Birinchiguruhgavlat yerdan foydalanish darajasini ifodalovchi qiyidagi ko'rsatkichlarni kiradi:

- 1) Yer fondining tarkibi (strukturasi).
Jamiy maydonida qishloq xo'jaligi qayaroqli (qishloq xo'jaligi qatayini yetilgan) yerlarining salmog'i, (foizlarda ifodalangan).
Buko'rsatkich qiyidagi formulayordamida aniqlanadi.

$$Qx.yer.sal. = \frac{Qx.te.yer}{J.yer.m} \times 100$$

Bunda: $Qx.yer.sal.$ – qishloq xo'jaligi qayaroqli yer salmog'i, %

$J.yer.m.$ - jamiy maydoni, ga

$Qx.te.yer.$ - qishloq xo'jaligi uchun qatayini yetilgan jamiy maydoni, ga

Buko'rsatkich mavjud jamiy maydonlarining qancha qismi qishloq xo'jaligi uchun qayaroqli (yoki qishloq xo'jaligi qatayini yetilganligini) ekanligini bildiradi.

Turli xo'jaliklarning,

mamlakat va regionlarning umumiy jamiy maydonlarini birmiqdordab o'lishiga qaramasdan

qishloqxo'jaligidafoydalanishgayaroqlibo'lganmaydonlariturlichabo'lishimumkin. Qishloqxo'jaligigayaroqlibo'lganyerlarikammiqdordabo'lgandavlatlar, regionvaxo'jaliklarbumasalagahalohidaqarashlarizarur.

Ularharbirgektaryerniavaylabasrashivaqishloqxo'jaligidanboshqatararmoqlargao'tibketishinijudaqattiqnazoratgaolishlarizarurbo'ladi. Mamlakat, mintaqa (hudud) vaxo'jaliklardayerlarniqishloqxo'jaligidanboshqatararmoqqao'tibketishifaqatginadavlatzarurati,

imkonsizhollardayokijudakattasamarakeltirishimumkinbo'lganholatlardaginaamalgao'shirilishikerak.

2) Qishloqxo'jaligiyerlariningtarkibi. Buko'rsatkichqishloqxo'jaligigayaroqliyerlartarkibiniko'rsatadi. Jumladan, jamiqishloqxo'jaligiyerlaridahaydaladiganyersalmog'iquyidagiformulayordamidaa niqlanadi.

$$Qx.yer.tar. = \frac{Qx.yer.turlari}{JQx.yer.m.} \times 100$$

Bunda: Qx. yer. tar – qishloqxo'jaligiyerlariningtarkibi, %

Qx. yer turlari - qishloqxo'jaligigayaroqliyer maydoni, ga

JQx yer m. - jamiqishloqxo'jaligiyer maydoni, ga

Qishloqxo'jaligigayaroqliyerlartarkibidahaydaladiganyerlarningayniqsa, sug'oriladiganyerlarningnalmog'igaqarabtegitishlixulosalarchiqaramiz.

Xo'jalikdahaydaladigan, ayniqsa (tabiatiissiqo'lkalarsharoitida)

sug'orilibdehqonchilikqiladiganyerlarningulushiqanchayugoribo'lsashunchayaxshi

(samarali) hisoblaymiz. Olimlarningizlanishlarishuniko'rsatadiki, 1

gektarsug'orilibdehqonchilikqilinadiganyer 5-7

gektarlalmiyergatengmahsulotberarekan. Boshqachaqilibaytganda, 1

gektarsug'orilibdehqonchilikqilinadigan 6-7 gektarlalmiyergateng.

Agardayermaydonlariningcheklanganligini, harbirgayernihaydash, ekish,

ishlovberishvahosilniyig'ibolishharajatlarinihisobgaolsaksug'oriladiganyerlarningn

aqadarqadr-qimmatiyuqoriekanliginiko'ramiz. Demak,

imkondarajasidasug'orilibdehqonchilikqilinadiganmaydonlariniasrashzaruratikelib

chiqadi. Bozorsharoitida boshqayerlarga nisbatan qimmat turadi. Demak, unganarx belgilashda, boshqamaqsadlar uchun ajratgandayoki soliq yukini belgilaganda, bu omilni hisobga olib zarur bo'ladi.

3) Yerdan foydalanish ko'effitsiyenti (martaliligi).
Buko'rsatkich quyidagi formulayordamida aniqlanadi.

$$Yerf.k. = \frac{X_{em, ga}}{J.e.m., ga}$$

Bunda: Yerf k – yerdan foydalanish ko'effitsiyenti, marta

X_{em, ga} - haqiqatda ekin maydoni, ga

J_{em, ga} - jami ekin maydoni, ga

Ushbu buko'rsatkich har birmamlakat,

hudud va xo'jaliklar da bir biridan keskin farq qiladi.

Uning daraja si mamlakatning rivojlanganlik darajasi,

aholining vayer maydonlarining miqdori kabi ko'plab omillarta siretadi.

Yer fondi dan foydalanish ko'rsatkichlarining ikkinchi guruhiga iqtisodiy samaradorlik bilan bog'liq ko'rsatkichlar kirib ularning o'zina tural va qiymat ko'rsatkichlarga bog'linadi. Natural ko'rsatkichga qishloq xo'jaligi yekinturlarining hosildorligi kiradi. Hosildorlik quyidagicha aniqlanadi.

$$X = \frac{Yax}{Em., ga}$$

Bunda: X – ekinturlarining (paxta, bug'doy, makka, uzum, meva...) hosildorligi, s/ga

Yax - yalpi (paxta, bug'doy, makka, uzum, meva...) hosil, s

Em, ga - ekin (paxta, bug'doy, makka, uzum, meva...) maydoni, ga

Yerdan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini quyidagi ko'rsatkichlaryordamida aniqlash maqsadga muvofiq:

1) Yermaydoni birligi hisobiga olingan yalpi mahsulot, so'm.
Buko'rsatkich quyidagi formulayordamida aniqlanadi.

$$Yerf .s. = \frac{Yam., so' m}{J.e.m., ga}$$

Bunda: Yerf.s. – yerdanfoydalanishsamaradorligi, so'm

Yam – yalpimahsulot, so'm

J.em. - jamiykinmaydoni, ga

Buko'rsatkichdoimoo'sibborsaijobiyrivojlanishhisoblanadi.

Albattauningdarajasigajudako'plabomillar (iqtisodiyotning, texnologiyaningrivojlanganlikdarajasi, inflyasiyadarajasi, ekinturlarivamahsulotlargashakllanadiganarxlaradarajasi....) ta'siretadi.

2) Yerbirligihisobigaolinganfoydamiqdori, so'm.

Buko'rsatkichquyidagiformulayordamidaaniqlanadi.

$$Yerf .s. = \frac{J.f., so' m}{J.e.m., ga}$$

Bunda: Yerf.s. – yerdanfoydalanishsamaradorligi, so'm

J.f. –jamiolinganfoйда (yokisoffoyda), so'm

J.em - jamiykinmaydoni, ga

Ushbuko'rsatkichnatijalarihamo'sibborganholdaginatijobiysanaladi.

yerbirligihisobigaolinganfoydamiqdorigata'sirqiladiganomillarjudako'p.

Yerresurlarijismaniynuqtainazardanmurakkabmajmuahisoblanadi.

Bumajmuaturli omillar (kimyoviy, fizik, biologik) birlashmasibilanxarakterlanadi. Yerresurlariturliyeruchastkalaridaniboratbo'lib, ularbir-biridantuproqturlari, relefi, miqdorivaboshqaxarakteristikasibilanfarqlanadi.

Uchinchidan, yerabadiyishlabchiqarishvositasidir. Shuningdek, yerhardoimishlabchiqarishdagiengasosiy omilsifatidao'zo'rniniyo'qotmaydi. Undanmablag'niko'paytirish, ishlabchiqarishdazamonaviytexnologiyalar orqaliqishloqxo'jalikdagiyerlardanunumlivasamaralifoydalanish, shuningdeksanoatvauy-joyqurilishimaqsadidafoydalanishmumkin. Shubilanbirga, texnikataraqqiyotiyuksakcho'qqilargako'tarilganigaqaramayyerniboshqaishlabchiqarish omillaribilanalmashtiribbo'lmaydi.

Iqtisodiyotd muhim iqtisodiy ko'rsatkichlarni mavjudki, ularyer-
suv resurslaridan foydalanishda muhim rol o'ynaydi. Yengavvalo,
suv resurslaridan foydalanish darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlarni tizimiga to'xtalamiz.
Chunki yer resurslariga chuqurroq va batafsilroq to'xtalishga to'g'ri keladi.

Yer resurslaridan samarali foydalanish, davlat organlari tomonidan yervasi soliqliq siyosatining rasional ravishda olib borilishi uchun avval o'ylab bahosi bilish zarur.
Qishloq xo'jaligi yerlarini xalqimiz uchun nihoyatda ahamiyatlidir.
Qishloq xo'jaligi yerlaridan samarali foydalanish tuproqning sifatini jihatdan baholanishiga bog'liq. Chunki tuproqning unumdorligi yuqori bo'lsa, mahsulotning sifatini yetishtirilish hunchayax shibo'ladi.
Yerning sifatini jihatdan baholanishi ekin maydoni —
dalaning har bir kartasiga ko'rsatki chlarini o'tgan 3-5
yilning yakunlariga solishtiriladi. Bu usulni odatda yerni pasportlash deyiladi.
Yer kadastrlarini deb, dalalarni kartalarini bir-
biriga har tomonlama solishtirish asosida ularni iqtisodiy baholashga aytiladi.

O'zbekiston Respublikasida yer resurslaridan umumli foydalanish uchun "Yer to'g'risida" gi Qonun va "Yer kodeksi" Vazirlar Mahkamasining "Yer monitoring to'g'risida" gi Nizomikabilar, suv resurslaridan samarali foydalanish uchun "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida" gi qonunlar qabul qilingan.

Yer monitoringi — yerni tarkibidagi o'zgarishni vaqtida aniqlash, salbiy jarayonlaroldini olish, yerlarni baholash, salbiy oqibatlarini tugatish uchun yerni fondining umumiy holatini kuzatish tizimidir.

O'zbekiston Respublikasining barcha yerlari, (mulkiylik va xo'jalik shaklidan qat'iy nazar) qanday maqsadda foydalanilishiga qarab ham monitoring o'byektini sifatidan olingan.

Davlat yer kadastrlarini yuritish, yer resurslaridan foydalanish, yerni tuzish, yerni fondidan belgilangan maqsadda va oqilona foydalanish ustidan davlat nazoratini amalga oshirish,

yerlarni muhofaza qilishni axborot bilanta' minlash yer monitoringi asosida amalga oshiriladi.

Yer monitoringi O'zbekiston Respublikasi yer resurslaridavlat qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasidagi "Geodeziya, kartografiya davlat kadastrlari" bosh boshqarmasi, O'zbekiston Respublikasi qishloq va suv xo'jaligi vazirligining tegishli vazirlik hamdatash kilotlarning bevosita ishtirokida amalga oshiriladi.

O'zbekiston Yer resurslaridavlat qo'mitasi yer monitoringi ma'lumotlarini umumlashtiradi. Monitoring tadqiqotlarini olib borishda asosiy maydonlarni tanlash, vaqto'tish bilan tuproqlarning asosiy xususiyatlarini o'zgarishini ta'hlil etish; tadqiqot olib boriladigan ekologik maydonlardagi tuproqning holatini isbotlovchi ko'rsatkichlarni asoslash, tuproqning holatini kuzatish va ma'lumotlarni to'plash hamda ularga o'zgarishlarni kiritish hishlarini olib boradi. Qishloq xo'jaligi yerlaridagi tuproqning suv, shamoli, yerroziyasita'sirioqibatidagi o'zgarishini monitoringi; qishloq xo'jaligi yerlaridagi tuproqlaridagi o'zgarishini jarayon monitoringi; yerlarning zaharlanganlik darajasining o'zgarishini monitoringi; qishloq xo'jaligi yerlaridagi tuproqlaridagi texnogen o'zgarishini monitoringi; o'simliklarning zaharli ximikatlardan zaharlanish darajasini monitoringi; organik va mineral o'g'itlardan foydalanish natijasidagi tuproq tarkibidagi o'zgarishlarni monitoringi amalga oshiriladi.

Qishloq xo'jaligi g'amol'ljallangan yerlarni kadamstrini tuzishda quyidagi jarayonlarni amalga oshiriladi;

- yerdan foydalanishni davlat ro'yxatidano'tkazish;
- yerning sifatini va miqdorini ro'yicha hisobdano'tkazish;
- yerni baholash, bunda bonitetlash va iqtisodiy baholash ham hisobga kiritiladi.

Ro'yxatdano'tkazish, yerlarni xususiy lashtirish, ularga egalik qilish, foydalanish va ijaraga berish tuman hokimlaridan qaror qabul qilingach, yer uchastkalarining chegaralarini aniqlab, hujjatlarini rasmiylashtirib berilgan dan keyin shu asosda amalga oshiriladi.

Yerningsifativamiqdoribo'yichahisobdano'tkazish,
yermulkingobyektlaribo'yicha, foydalanuvchilaryeruchastkalarigaqarab,
shuningdek, ekinmaydoniturlarigako'raamalgaoshiriladi.

Yerniiqtisodiybaholash
orqaliesayerningishlabchiqarishgaqanchalikiyaroqliligini'rishmumkin.
Bundaalhattatuproqunumdorligihamrolo'ynaydi.

Tuproqunumdorligihosildorlik, mahsulotnisotishbahosi, tannarx
orqalianiqlanadi. Tuproqunumdorliginianiqlashdaballbonitetigae'tiborqaratiladi.

Yerbonitirovkasi –butuproqningunumdorligigako'rayerlarnibir-
birigataqqoslash, solishtirishbahosidir.

Uagrotexniktadbirlarvayergaishlovberishintensivligidarajasidao'tkaziladi.

Bonitirovkaqilishdagiko'rsatkichlartizimdaqishloqxo'jalikekinlarininghosildorligib
ilanbirgalikdatuproqturlarivatarkibi, xususiyatlari (fizikholati, gumus,
mineralo'g'itlar, namliko'tkazuvchanligi) hame'tiborgaolinadi.

Natijadaballbonitethisoblanib, guruhlarbo'yichahisob-kitobqilinadi.
Shungako'rabonitet – tuproqningtabiiyunumdorlikko'rsatkichibo'lib, u 100
ballikshakldabaholanadi.

Yuqoridazikretilganqonuning I bo'lim 3-
moddasidaFermerxo'jaligiijaragaberilganyeruchastkalaridanfoydalanganholdaqishl
oqxo'jaligitovarishlabchiqarishbilanshug'ullanuvchi,
mustaqilxo'jalikyurituvchisubyektekanligiqaydqilingan.

Fermerxo'jaliginingboshlig'iesa, shuxo'jalikningmuassisi – fermerekanligi,
uo'nsakkizyoshgato'lgan,
qishloqxo'jaligigategishlimalakayokiishtajribasigaegabo'lganshaxsbo'lishimumkin
ligiko'rsatibo'tilgan.

Fermerxo'jaliginingboshlig'ishuxo'jalikningmuassisi – fermerdir.
Uo'nsakkizyoshgato'lgan,
qishloqxo'jaligigategishlimalakayokiishtajribasigaegabo'lgan,
fermerxo'jaligigategishlichaalohidamol-
mulkajratibberadiganvaustaviniishlabchiqadiganshaxsdir.

Fermerxo'jaligibelgilangantartibdavlatro'yxatigaolinganpaytdane'tiboran tashkiletilgandebhisoblandivayuridikshaxsmaqominiolib, bankmassasidahisob-kitobvarag'ivaboshqaxilhisobvaraqlarochishgao'znomiyozilganmuhrgaegabo'ladi. Fermerxo'jaligiO'zbekistonRespublikasiVazirlarMahkamasitomonidantasdiqlanganamunaliustavasosidatuzilganshufermerustaviasosidafaoliyatyuritadi.

Fermerxo'jaliklariyuritishuchunberiladiganyeruchastkalari, zahirayerlardan, yuridikvajismoniyshaxslargaberilmagan, qishloqxo'jaligigamo'ljallanganyerlardan, qaytatashkiletilayotganvatugatilayotganqishloqxo'jalikkooperativlarining (shirkatxo'jaliklarining) hamdaboshqaqishloqxo'jalikkorxonolari, muassasalarivatashkilotlariningyeruchastkalaridanberiladi.

Ilmiytadqiqotmuassasalari, oliyo'quvyurtlari, akademikliseylar, kasb-hunarkollejlarivaumumta'limmaktablariningyerlari, shuningdeksuvfondiyerlarifermerxo'jaligigaberilishimumkinemas.

O'zbekiston Respublikasining barcha yer resurslari yagona yer fondini tashkil etadi. Ular maqsadli foydalanishiga qarab, O'zbekiston Respublikasi yer kodeksining 2-bobida ko'rsatilganidek quyidagi kategoriyalarga bo'linadi:

- 1.Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar;
2. Aholi punktlarining yerlari;
- 3.Sanoat, transport, aloka, mudofaa va boshka maqsadlarga mo'ljallangan yerlar;
- 4.Tabiatni muxofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreasiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar;
- 5.Tarixiy-madaniy axamiyatga molik yerlar;
- 6.O'rmon fondi yerlari;
- 7.Suv fondi yerlari;
- 8.Davlat zahira yerlari.

Qishloq xo'jaligida yer resurslaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi xo'jaliklarga berkitilgan yer resurslardan foydalanish samaradorligi sifatida xam, qishloq xo'jaligiga yarakli yer va uning aloxida turlari buyicha foydalanishning

samaradorligi sifatida xam xarakterlaydigan ko'rsatkichlar tizimi orqali ifodalanishi mumkin.

Ishtixon

tumanfermerxo'jaliklariningyerfondibilanta'minlanishdarajasitahlil etildi(2.1.1-jadval).

2.1.1-jadval

Ishtixon tumanida fermer xo'jaliklari soni va yer maydoni holati tahlili

№	Xo'jaliklar toifalari	2010 yil			2013 yil			2013 yilda 2010 yilga nisbatan o'zgarishi, +/-		
		soni	yer maydoni, ga	o'rtacha yer maydoni, ga	soni	yer maydoni, ga	o'rtacha yer maydoni, ga	soni	yer maydoni, ga	o'rtacha yer maydoni, ga
	fermer xo'jaliklari-jami	707	39270	55,5	538	39270	73	-169	0	17,5
1.	paxta-g'allachilik	358	32449	90,6	285	32449	113,9	-73	0	23,3
	salmog'i, %	50,6	82,6	x	53	82,6	x	2,4	0	x
2.	sabzavot-polizchilik	9	149	16,6	8	149	18,7	-1	0	2,1
	salmog'i, %	1,3	0,4	x	1,5	0,4	x	0,2	0	x
3.	Bog'dorchilik-uzumchilik	275	4836	17,6	180	4836	26,9	-95	0	9,3
	salmog'i, %	38,9	12,3	x	33,5	12,3	x	-5,4	0	x
4.	chorvachilik	29	1770	61	29	1770	61	0	0	0
	salmog'i, %	4,1	4,5	x	5,4	4,5	x	1,3	0	x
5.	boshqalar	36	66	1,8	36	65,76	1,8	0	0	0
	salmog'i, %	5,1	0,2	x	6,7	0,2	x	1,6	0	x

Manba: Ishtixontumaniqishloqvasuvxo'jaligibo'limima'lumotlari

2.1.1-jadvalma'lumotlaridankorinibturibdiki, Ishtixontumanida 2010 yilda 707 fermerxo'jaligifaoliyatolibroganbo'lsa, 2013 yildaularsoni 538 tanitashkiletganva 169 tagaqisqargan. Ularixtiyoridajami 39270 gayermaydonibo'lib, birfermerxo'jaliginingo'rtachayermaydoni 2010 yilda 55,5 gabo'lganbo'lsa, 2013 yilda 73 gektarnitashkiletib, 2010-2013 yillardavomida 17,5 gektargaoshgan.

Tumanfermerxo'jaliklarisonivayerresurslariningasosiyqisminipaxta-g'allayo'nalishidagifermerxo'jaliklaribo'lib, ular 2010 yildajamifermerxo'jaliklarisonining 50,6%i – 358 tasini, yerresurslariningesa

82,6%iyoki 32449 gektarinibandqilganbo'lsa, 2013 yildafermerxo'jaliklarining 53 foiziniyoki 285 tasini, yerresurslariningesasalmog'io'zgarmaganligianiqlandi.

Qishloqxo'jaliklarigasuvnio'zvaqtidayetkazibberishnitashkiletishuchunboshqa ruvtizimini bozormunosabatlaridashakllantirib,

iqtisodiyislohotlarnichuqurlashtirishlozim.

Qishloqxo'jalikkorxonalarigasuvniyetkazibberishvaundanfoydalanishdayerningmeliorativholatiga, shuningdekmeliorasiyatizimigae'tiborberishkerak.

Irrigasiyadeganda,

suvresurslaribilanta'minlashvasuvinshootlarifaoliyatitushuniladi.

Meliorasiyaesayerningtabiiyunumdorligini yaxshilashchora-tadbirlariningjamlanmasidir.

Yer-

suvresurslaridanfoydalanishdadavlatrolinihoyatdamuhimahamiyatkasbetadi.

Davlattomonidanyervasuvxo'jaligigadoiriqtisodiyislohotlar olibboriladi, qonunlar, qarorvafarmoyishlarishlabchiqariladi.

Xalqxo'jaligidasuvdanfoydalanishasosanto'rtturgabo'linadi:

1. suvdanasosiy maqsad gamuvofiq foydalanish;
2. suvdan umumiy va maxsus foydalanish;
3. suvdan birgalik davatan hoh holda foydalanish; -
4. suvdan birlamchi va ikkilamchi foydalanish.

Suvdan umumiy va maxsus foydalanishning 2 xil mavjud:

1. Suvdan umumiy foydalanish

— suvning holatigata'sirqiladigan inshootlari yoki texnikaviy qurilmalarni qo'llamay turib foydalanish;

- 2.

Suvdan maxsus foydalanish inshootlarini yoki qurilmalarini qo'llash yo'libilgan foydalanish.

Suvresurslaridan foydalanish samaradorligini aniqlashdabevosita qishloqxo'jalik korxonasida ishlatilgan suv ko'rsatkichlarini aniqlanadi.

Suvdan foydalanuvchilar uyushmasi yoki irrigatsiya tizimi boshqarmalarida inshoot vaqurilmalarni qo'llashda giko'rsatkichlar asosida suvsamaradorligi aniqlanadi.

Qishloq xo'jaligida suvdan unumli foydalanish darajasini ifodalovchi giko'rsatkichlar tizimi quyidagilardan iborat:

- limit bo'yicha suv hajmi, m³;
- suvdan foydalanish darajasi, %;
- suv bilan ta'minlanganlik darajasi, %;
- suv bilan ta'minlash xarajatlari, so'm;
- sug'orish uchun ajratilgan pul mablag'i, so'm;
- sug'orish suvidan foydalanish unumdorligi, so'm;
- so'f foyda, so'm;
- rentabellik, %.

Tuman yer resurslarini sug'orish maqsadida foydalanib kelinayotgan yer resurslari uchun sarflangan suv resurslari miqdorida o'zgarish kuzatilgan (2.1.2-jadval).

2.1.2-jadval

Ishtixon tumani fermer xo'jaliklarida suv resurslari sarfi tahlili (mln.m³)

№	Ko'rsatkichlar	Yillar		2013yilda 2010yilga nisbatan o'zgarish	
		2010	2013	+/-	%
1.	Olingan suv	187,3	221,6	34,3	118,3
2.	Paxtachilikka sarflangan	73,7	73,6	-0,2	99,8
3.	G'allachilikka sarflangan	44,6	55,4	10,7	124,0

*Manba: Ishtixon tumani qishloq va suv xo'jalik bo'limi ma'lumotlariga asosida tuzilgan

2.1.2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tuman fermer xo'jaliklarida 2010yilda 187,3 mln m³ suv sarflangan bo'lsa, 2013yilda 221,6 mln m³ gako'paygan. Paxtachilikka sarflangan suv miqdorida ham kamayib, o'rganilganda vrda 72,6 mln m³ miqdorida bo'lgan. G'allachilikda esa sarflangan suv miqdori oshgan. 2013yilda 55,4 mln m³ suv olingan bo'lsa, 2010yilda 44,6 mln m³ suv olingan.

2.2. Mehnat resurslari va ulardan oqilona foydalanish

Mamlakat va uning mintaqalarida, xo'jalik subyektlarida ishchi kuchidan oqilona foydalanish muammolari Mehnat Kodeksi hamda boshqa qonunlar, farmoyishlar, nizomlar asosida amalga oshiriladi. 1995 yil 21 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi «Mehnat Kodeksi»ning I – bob 8 – moddasida mehnatning ulug'vorligi to'g'risida shunday deyilgan: «Har bir shaxsning mehnat huquqlarini himoya qilish kafolatlanadi. Bu himoya mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya qilinishi, tekshiruvchi va nazorat qiluvchi organlar, shuningdek mehnat nizolarini ko'ruvchi organlar tomonidan amalga oshiriladi». Jamiyatning moddiy va ma'naviy jamg'armalari asosan inson mehnati hisobiga kengaytiriladi. Ingliz iqtisodchisi U. Petti XVII asrda mehnatni boylikning otasi deb atagan. Iqtisodchilar mehnatni kishilik hayotining asosiy sharti ekanligini va inson o'zining ham kamolotga yetishuvi mehnat orqali amalga oshganligini aytib o'tadi. Mehnat bu insonning maqsadli faoliyati bo'lib, bu jarayonda u tabiat predmetlarini o'zining ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtiradi va o'zgartiradi.

Mehnat resurslari – bu jamiyatdagi mehnatga layoqatli, bilim va malakaga, ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish qobiliyatiga ega bo'lgan kishilardir. Ularning asosiy qismini mehnat qilish yoshida bo'lgan aholi tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi mehnat kodeksiga binoan mehnat resurslarining qo'yi chegarasi 16 yosh, yuqori chegarasi esa erkaklar uchun 60 yosh, ayollar uchun 54 yosh deb qabul qilingan. Bu chegaralarni belgilashda aholining turmush darajasi, sog'liqni saqlash, sport va maorif tizimi, pensiya ta'minoti sharoitlari, ijtimoiy, iqtisodiy va demografik omillar hisobga olinadi.

Mehnat resurslari (MR)ning sonini aniqlash quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi.

$$MR = MYo - (N + BB) + PO'$$

bu yerda: MYo – mehnat qilish yoshidagi aholi;

N – I va II guruh nogironlari, mehnatga layoqatsiz aholi;

BB – mehnat qilish yoshida bo'lib, hech qayerda band bo'lmagan aholi(uy-ro'zg'or va yosh bolalarni tarbiyalash bilan shug'ullanayotgan ayollar, imtiyozli pensiyaga chiqqanlar va boshqalar);

PO' – ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish sohalarida band bo'lgan pensionerlar va 16 yoshgacha bo'lgan o'smirlar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ish kuchi ikkita sharoit ta'sirida tovarga aylanadi. Birinchidan, kishi ozod bo'lishi kerak va o'z ish kuchiga mustaqil egalik qilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Ikkinchidan, u ishlab chiqarish vositalaridan mahrum bo'lishi kerak, aks holda unda ish kuchini sotish zaruriyati bo'lmaydi. Qishloq xo'jaligida bundaylar yollanma xodimlar hisoblanadi. Bozorda u o'z ish kuchining egasi, sotuvchi sifatida xaridor bilan qarama-qarshi turadi.

Ishchi kuchi boshqa tovarlar singari, iste'mol qiymat va qiymatga ega. Ish kuchining iste'mol qiymati, uning o'z mehnat qobiliyati bilan iste'mol qiymat va qiymatga ega bo'lgan yangi tovar yaratishidir. Boshqa tovarlardan farq qilib ishchi kuchi iste'mol jarayonida o'z qiymatidan ko'p bo'lgan daromad yaratadi. Bu ortiqcha daromad qo'shilgan qiymatning tarkibidir. Ish kuchining qo'shilgan qiymat yaratish qobiliyati piravord natijada tovar bo'lgan ish kuchining iste'mol qiymatidir.

Bandlik iqtisodiy kategoriya sifatida mehnatga yaroqli aholining ijtimoiy mahsulotni yaratish bo'yicha qiladigan faoliyatini ifodalaydi. Bandlikning to'liqligi aholining iqtisodiy faolligiga munosabati bo'yicha hisobga olinadi. Bunga mahsulot tovar ishlab chiqarishda va xizmatlarni amalga oshirishda qatnashuvchi shaxslar tegishlidir. Iqtisodiy faol kishining mehnat statusi miqdor jihatidan ma'lum bir vaqt davomida ishlangan kunlar soni bo'yicha hisoblanadi.

Bandlik bo'yicha iqtisodiy faol aholiga qo'yidagilar kiradi:

- yollanma mehnatchilar (ishchi va xizmatchilar);
- doimiy xodimlar, haq to'lanmaydigan oila a'zolari;
- mavsumiy xodimlar, haq to'lanmaydigan oila a'zolari;

- ob'yektiv sabablar bo'yicha vaqtincha ishlamaydigan shaxslar, mavsumiy va tasodifiy xodimlar;

- to'liq bo'lmagan ish kuni rejimida ish bilan o'qishni qo'shib olib boradigan va stipendiya yoki ish haqi oluvchi shaxslar va o'qituvchilar.

Qishloq xo'jaligida bandlik o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Ular tarmoqqa mehnatni jalb qilishning iqtisodiy sharoitlari bilan bog'langan. Qishloq xo'jaligida mehnat organik jihatdan yer resurslari bilan bog'langan. Bu yerda yer mehnat munosabatlarining moddiy jihatdan quvvatlovchisi, yuzaga chiqaruvchisi hisoblanadi. Mehnat natijalariga tabiiy biologik jarayonlar bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish va mehnatning mavsumiyligi tufayli ish kuchiga ijtimoiy ishlab chiqarish tomonidan notekis talab mavjud. Bu yerda doimiy va mavsumiy ish kuchi bo'ladi. Doimiy xodimlar asosan doimiy ish hajmini bajarishga yunaltiriladi, mavsumiy ish kuchi esa mavsumiy ishlarni bajarish uchun jalb qilinadi.

Qishloq xo'jaligida bandlik ikki xil shaklda ko'rinadi: to'liq va to'liq bo'lmagan. To'liq bandlik butun yil davomida ishni garantiyalaydi. Bu asosan chorvadorlar, mexanizatorlar, ishlab chiqarish rahbarlari va mutaxassislardir. To'liq bo'lmagan bandlik to'liq bo'lmagan ish kuni, to'liq bo'lmagan ish haftasi, to'liq bo'lmagan ish yili bilan xarakterlanadi. Bunday kategoriyaga qo'l mehnati bilan band bo'lgan xodimlar, mexanizatorlarning alohida guruhlari mavsumiy ish turiga jalb qilingan nafaqaxurlar, o'qituvchilar kiradi.

Band bo'lgan xodimlarga qo'yidagilar kiradi:

- yollanib ishlaydigan, shu jumladan, mavsumiy va vaqtincha ishlarni ham qo'shganda, to'liq yoki to'liq bo'lmagan sharoitda rag'batlanish uchun ish bajaradigan xodimlar;

- tadbirkorlik faoliyat bilan shug'ullanuvchilar;

- o'zini ish bilan mustaqil ta'minlovchilar;

- yordamchi hunarmandchilikda va mahsulotni shartnoma bo'yicha sotishda band bo'lganlar;

- fuqarolik-huquqiy shartnoma bo'yicha ish bajaruvchilar, shuningdek, ishlab chiqarish kooperativlari a'zolari.

Olingan nazariy xulosalarni to'ldirish maqsadida Ishtixon tumani fermer xo'jaliklarida mehnat resurslari va ularning manbalari bilan tanishib chiqamiz (2.2.1-jadval).

2.2.1-jadval

Ishtixon tumani fermer xo'jaliklarining mehnat resurslari bilan ta'minlanish darajasi (kishi)

№	Ko'rsatkichlar	Yillar				2013 yilda 2010 yilga nisbatan o'zgarish	
		2010	2011	2012	2013	+/-	%
1.	Mavjud aholi soni	197000	201300	203986	210310	13310	106,8
2.	Mehnatga layoqatli aholi	96000	99310	102458	104215	8215	108,6
3.	Band aholi	63200	63750	64864	66874	3674	105,8
4.	Fermer xo'jaliklari a'zolari	15270	14340	14892	15421	151	101,0
-	Xotin-qizlar	7604	7141	7416	7680	75	101,0
-	Doimiy ishchilar	13239	12433	12911	13370	131	101,0
-	Yollanma ishchilar	2031	1907	1981	2051	20	101,0
-	Rahbar xodimlar	597	597	662	662	65	111,0

Manba: Ishtixontumanfermerxo'jaliklarima'lumotlari.

2.2.1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki xo'jalik hududida yashovchimavjudaholisoni 2013yilda 2010yilganisbatan13310kishigayoki6,8foizga, mehnatgalayoqatliaholi8215kishigayoki8,6 foizgaoshgan. Fermerxo'jaliklaria'zolarisoni2010 yilda 15270 kishi, 2013 yilda 15421 kishi mehnat qilgan bo'lib, o'rganilgan davrda 151kishigayoki1foizgaoshgan. Tumanda fermer xo'jaligi a'zolari soni o'rganilgan davrda: xotin-qizlar – 75 kishiga, doimiy ishchilar – 131 kishiga, yollanma ishchilar – 20kishiga, rahbar xodimlar soni – 65 kishiga oshgan.

2.3. Moddiy resurslar va ulardan oqilona foydalanish

Mamlakatni modernizatsiyalash sharoitida har bir korxonada mavjud texnika-texnologiyalarni yangi, tejamkor, yuqori unumli texnikalarga almashtirishi lozim. Bunday moddiy texnikalarda energiya sarfi kam bo'ladi, ko'p miqdorda va assortimentda mahsulot ishlab chiqarada yoki xizmatlarni bajara oladi.

Qishloq xo'jaligini moddiy-texnika bazasi deganda, qishloq xo'jaligida mavjud bulgan barcha mehnat vositalari va mehnat buyumlari yig'indisiga tushuniladi. Uning tarkibiga yer resurslari, ishlab chiqarish imoratlari, inshootlari, qishloq xo'jaligi mashinalari va jixozlari, transport vositalari, mahsuldor va ishchi xayvonlari, kup yillik daraxtlar, suv resurslari, urug'lik, chorva ozuqalari, neft mahsulotlari, ugit, kimyo vositalari va boshqalar kiradi.

Mehnat predmetlariga ta'sir ko'rsatib, mahsulot ishlab chiqarishda odamlar tomonidan foydalaniladigan xamma buyumlar mehnat vositalari (qurollari) deyiladi. Odam mehnati ishlab chiqarishning qaysi moddiy elementlariga qaratilgan bo'lsa, usha moddiy element mehnat predmeti deb ataladi. Jamoa, shirkat, fermer va dexqon xo'jaliklari ixtiyorida bulgan mana shu ishlab chiqarish vositalari, ishlab chiqarish fondlari shaklida namoyon bo'ladi, bularning tarkibiga pulda baholanmagan, ya'ni korxonaning balansi aktivida ko'rsatilmagan tabiiy ishlab chiqarish vositalari kirmaydi.

Xo'jalikfaoliyatiningzarurelementisifatidamoddiy-texnikaresurslarimuhimahamiyatgaega.

Moddiy-

texnikaresurslartarkibigako'pturdagiunsurlarkiritiladi:

ishlabchiqarishningmoddiyvositalaribo'lmishbinolar, inshootlar, mashinalar, urug'liklar, o'g'itlar, qurilishmateriallarivayoqilg'ikiradi.

Moddiy-texnikaresurslarisizqishloqxo'jalikmahsulotlari (tovarvaxizmatlari) ishlabchiqarishnitashkiletibbo'lmaydi.

Qishloqxo'jaligidamoddiy-

texnikaresurslarivaboshqaturdagiresurslaro'rtasidajudakattabog'lanishmavjudki,

bubog'lanishbevositaishlabchiqarishgata'sirqiladi. Masalan, ishlabchiqarishdabirturdagimoddiy-texnikavositalaridan (yem-xashak, o'g'itlar, qurilishmateriallarivahokazo) foydalanishmoddiybiologikresurslar (mahsuldorchorvavaparranda, baliq, suv, o'tlar, o'simliklarvahokazo) bilanbirgalikdamahsulotningmoddiyiasosinitashkiletadi. Boshqaturdagimoddiy-texnikaresurslari (ishqurollari, mashinalar, texnologikuskunalar, yoqilg'imoylashmateriallari, veterinarpriparatlar, o'simliklarnihimoyalashvositalari, xo'jalikasbob-uskunalarivahokazo) esatayyormahsulotnishakllantirishdafaolravishdaishtiroketadi. Moddiy-texnikaresurslariningyanabirqismi (eneritikmashina, uzatishuskunolari, transportvositalari, ishlabchiqarishbinovainshootlarivahokazo) ishlabchiqarishjarayoniningumumiyshart-sharoitlarinita'minlaydi. Yanabirqismiesaxo'jalikyuritishdagishart-sharoitlarnita'minlabberadi. Bularumumxo'jalikxizmatlariuchunuskunalarvabinolar, ta'mirlashustaxonalari, omborxonalarvahokazo.

Shubilanbirga, qishloqxo'jaligiiqtisodiyotiningba'zibirtarmoqlarida (chorvachilik, o'simlikchilik, o'rmonchilik, baliqchilikvaboshqalar) moddiy-texnikaresurslariningbevositayordamibilanmahsulotishlabchiqarishningtabiiy-biologikjarayonlariamalgaoshiriladi. Ba'zitarmoqdardaesa (ovchilik, suvresurslariniqaytatiklash, sanoatvahokazo) chetmamlakatlardainsonqatnashmayturib, moddiy-texnikaresurslariyordamidaishlabchiqarishamalgaoshiriladi, ya'niavtomatlashtirish, mexanizasiyalash orqalimoddiy-texnikaresurslariningo'ziishlabchiqarishniamalgaoshiradi.

Albatta, qishloqjoylaridaishlabchiqarishnimalakaliishchikuchisiz, yer-suv, biologikvamineralresurslarsiz, umumantabiiyresurslarsizamalga oshiribbo'lmaydi. Moddiy-texnikaresurslarigaegabo'lishuchunesamoliyaviyresurslarzarurbo'ladi.

Yerningcheklanganligivabiologikresurslarningmuhimxususiyatlariishlabchiqarishgayo'naltirilganmoddiy-texnikaresurslariningmuhimxususiyatlariishlabchiqarishgayo'naltirilganmoddiy-

texnikaresurslarining,
shuningdek ishlabchiqarish texnologiyasining sifataviy miqdoriga,
ularningo'zarobirikibishlashlarigabo'lgantalablarini yanadakuchaytiradi. Maqsad –
mahsulot nisfatliqilib, xarajatlarni kamaytirishkan,
avvaloresurslardan yuqorisaviy adavate jamlifoydalanish kerak.

Moddiy-texnikaresurslarigabino-
inshootlarning ichida joylashgan barcha mashina, transport vositalari,
materiallar bilan birga kinuchun urug'liklar, ko'pyilliko'simlik va daraxtlar,
ko'chatlar, o'rmon, suv omborlari va hokazolar ham kiritiladi. Shuningdek,
ishlabchiqarish – texnik potensial degantushuncha mavjudki,
uqishloqxo'jaligida istiqbolda ishlabchiqarishni rivojlantirish uchun mavjud bo'lgan va
yaratilajak moddiy-texnikaresurslarining baholanishi,
boshqa resurslar bilan bo'lgan munosabatlar,
ishlabchiqarishdagikuchquvvati va boshqa xususiyatlar bilan xarakterlanadi.

Moddiy-texnikaresurslarining muhim ahamiyatga ega ekanini yuqoridagi fikr-
mulohazalardan bilib oldik. Ularning xususiyatlaritog'risidagi pirsak,
engavvalo qishloqxo'jaligida moddiy-
texnikaresurslariningo'zigaxos bo'lgan xususiyatlarigato'xtalish lozim:

Birinchi dan, resurslartarkibidakelibchiqishi, ishlatilishi,
vazifalarivaturlarigako'raxilma-xillikka ega bo'lgan vositalar mavjudki,
ularsiz ishlabchiqarish sodir bo'lmaydi. Xususan, qishloqxo'jalik gining moddiy-
texnikaresurslaritarkibida energetik va ishchimashinalar, texnologik uskunalar,
traktor (universal va haydaydigan), o'ziyurar shassi, stasionar issiqdvigatellar,
yerqazuvchimeiorativ va boshqalar, texnologik mashinalar;
yuk avtomobillarivaboshqalar, transport mashinalar, traktortirkamalari,
chorvachilik fermalari uchun uskunalar,
yerga ishlov berish va hosilyig'ish uchun maxsus ishchimashinalariborki,
ularsiz ishlabchiqarish to'xtab qoladi.

Faqatgina energetik mashinalarningo'ziqishloqxo'jaligida energetik quvvatning 80
foizini yaratadi.

Ushbumashinalarning alohida vazifasiga ko'rayoqitizimliravishda ishlatish insonni o'g'irvacharchatuvchimehnatdan o'zod qilib, qo'lmehnat bilan bajarib bo'lmaydigan ishlar ni texnologik jarayonlar vositasida amalga oshiradi.

Shuningbois alohida tarmoqlar uchun qishloq xo'jalik resurslar tarkibi da kompleks mashinalardan foydalanish zaruriyatitug'iladi.

Ikkinchidan, moddiy-texnika resurslari qaytayaratilishim mumkin.

Bu hodisa esasanoat ishlabchiqarishini hisobida sodir bo'ladi. Shubilan birga, xo'jalik faoliyat jarayonida ushbu resurslarning jismonan vama'naviyyeskirishini hisobga olib, ularni yangi usul va texnologiyalar asosida yanada sifatli roqva miqdor jihatdank o'proqqi lib yaratish talab etiladi.

Uchinchidan, qishloq xo'jaligi da moddiy-texnika resurslari joriy etish cheklangan hisoblanadi. Bu cheklanish iqtisodiy shart-sharoitlardan kelib chiqib, qayta ishlanishiga zamin yaratadi. Asosiy cheklanish omillariga sanoat quvvatlari, resurs ishlabchiqaruvchilarning artaklifi, qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlabchiqaruvchilarning to'lov qobiliyati, tovarayir boshlash shart-sharoitlarini kabilarni kiritish mumkin.

To'rtinchidan, qishloq xo'jaligi uchun hududiy birlik xarakterlidir, shunga ko'ra moddiy-texnika resurslarning ko'psonliq qishloq joylardabirdek xizmat ko'rsatish konsentrasiyasini ta'minlanadi.

Beshinchidan, moddiy-texnika vositalarining qishloq xo'jaligi maqsadlariga mo'ljallangan hissasi boshqa alohida tarmoqlarni kigako'ra kattaroq bo'ladi. Bulardan tashqari, qishloq xo'jaligi ishlabchiqarish da moddiy-texnika vositalaridan foydalanishning yanada quyidagixususiyatlarimavjud:

- qishloq xo'jaligining o'z mavsumiy xarakteriga egaligini inobatga olib, moddiy-texnika vositalaridan foydalanish ham mavsumiy xarakterga ega dir. Buesa,

- ulardan foydalanish samaradorligini oshirish bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi;
- moddiy buyumlashgan ko'rinishdagi moddiy-texnika resurslarining tabiiy sharoitlarta siriga uchraydigan va ularni saqlash ma'lummiq dordasarf-xarajatlarni talabetadi;
 - qishloq xo'jalikda foydalaniladigan moddiy-texnika resurslarining tarkibiga jonli organizmlar, o'simliklar va chorva mollari ham kiradi;
 - ishlab chiqarishda foydalaniladigan ayrim moddiy resurslar shu xo'jalikning o'zi tayyorlanadi (chorvachilikda foydalaniladigan yem-xashak, o'simlikchilikda urug'lik, organiko'g'itlar va boshqalar).

Asosiy ishlab chiqarish fondlarida, ishlab chiqarish jarayoni-dabirnechaborishti roketib, uzining tashqi ko'rinishini o'zgartirmaydigan, qiymatini mahsulot narxiga asta-sekinlik bilan utkazib boruvchi vositalarga aytiladi. Bularga ishlab chiqarish binolari, inshootlar, mashinavaasboblari, transport vositalari, xo'jalik va ishlab chiqarish inventarlari, ishchi va mahsulot dorxayvonlar, kuyillik daraxtlar va boshqalar, ya'nibir yildan ortiq ishlatiladigan vositalar kiradi.

Tadqiqot ob'ektiga tayyorlangan Ishtixon tumanidagi fermer xo'jaliklarining moddiy-texnika resurslarini o'zgarishini ma'lumotlar asosida tahlil etib ko'rib chiqamiz. (2.3.1-jadval).

2.3.1-jadval

Ishtixon tumanidagi fermer xo'jaliklarida asosiy fondlar qiymatining o'zgarishi

№	Ko'rsatkichlar	Yillar				2013 yilda 2010 yilganisbatan o'zgarishi, +/-	
		2010		2013		Qiymati, mlnso'm	Salmog'i, punkt
		Qiymati, mlnso'm	Salmog'i, %	Qiymati, mlnso'm	Salmog'i, %		
1.	Bino	4415,7	26,3	4923,5	25,7	507,8	-0,6
2.	Inshoot	1509,1	9	1754,1	9,2	245	0,2
3.	Uzatish moslamalari	688,4	4,1	784,8	4,1	96,4	0
4.	Mashinavauskunalar	4855,6	28,9	5508,2	28,8	652,6	-0,1
5.	Mebel va ofis jihozlari	255	1,5	325,7	1,7	70,7	0,2
6.	Kompyuterlar	313,2	1,9	369,8	1,9	56,6	0
7.	Transport vositalari	2566,9	15,3	2987,1	15,6	420,2	0,3

8.	Mahsuldorhayvonlar	291,8	1,7	354,6	1,9	62,8	0,2
9.	Ko'pyilliko'simliklar	527,5	3,1	591,2	3,1	63,7	-0
10.	Boshqaasosiyvositalar	1355,7	8,1	1548,9	8,1	193,2	0
	Jami	16778,9	100,0	19147,9	100,0	2369	0

Manba: Ishtixon tumaniqishloqvasuvxo'jaligibo'limima'lumotlari

2.3.1-jadvalma'lumotlaritahlilishuniko'rsatdiki, Ishtixon
tumanifermerxo'jalikliklari
2014yilda19147,9mlnso'mlikasosiyfondlargaegabo'lishib,
salmog'ijihatidanengko'p 28,8%
ulushgamashinavauskunalaregabo'lganAsosiyfondlarqiymati 2010-
2013yillarda2369mlnso'mgaoshganbo'lib,
qiymatibo'yichaengko'po'sishmashinavauskunalarda -
652,6mlnso'mvabinolarda507,8mlnso'mnitashkiletgan.

3. PAXTACHILIKDA IQTISODIY SAMARADORLIKNING HOZIRGI HOLATI TAHLILI.

3.1. Iqtisodiy samaradorlik tushunchasi, mezoni, ko'rsatkichlari va ularni hisoblash usullari.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi umumiy ko'rinishda ishlab chiqarishning natijasi, jonli va buyumlashgan mehnat xarajatlari o'rtasidagi nisbat bilan ifodalanadi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorligini oshirishning obyektiv zarurligi mamlakat iqtisodiy rivojlanishining hozirgi etapdagi bir qator xususiyatlari va doimiy harakatdagi omillarning yig'indisiga bog'liq. Bir tomonda qishloq xo'jalik ishlab chiqarish samaradorligini oshirish oziq-ovqat va xom ashyoga bo'lgan talabning o'sib borishi va qiyinlashishi, mahsulot sifatiga bo'lgan talabning kuchayishi, ba'zi ishlab chiqarish resurslarining chegaralanganligi, ishlab chiqarish vositalari qiymatining o'zgarishi va boshqalarni ko'rsatib turadi.

Boshqa tomondan, hozirgi etapdagi jamiyatning rivojlanishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorligin oshirish imkoniyatini kengaytiradi.

Mamlakatda to'plangan iqtisodiy potensial, fan va texnikaning rivojlanishi, malakali kadrlar, ommaning aktivligi, ularning tajribasi, shuningdek yuqori pirovard natijalarga ommaning moddiy qiziqishining o'sishi o'simchilik va chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni ko'paytirishga sharoit yaratadi, tannarxni pasaytiradi va rentabellikni oshirish imkoniyatlaridan oqilona foydalanishga imkon beradi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligi haqida masala ko'rilganda, «Samara» va «Samaradorlik» - tushunchalarining bir xil emasligini ko'zda tutish kerak. «Samara» termini qandaydir jarayonning natijasini bildiradi. Umumiy ko'rinishda har qanday ishlab chiqarishning samarasi shaklida uning vazifasi – ishlab chiqarishning maqsadini amalga oshiruvchi pirovard mahsulot yuzaga chiqadi. Bir tomondan, u o'z tarkibiga ma'lum davrdagi harakatdagi ishlab chiqarish resurslarining moddiy natijasi yig'indisini oladi, boshqa tomondan – ishlab chiqarishning pirovard maqsadi faqat bevosita ishlab chiqarilgan moddiy boyliklarning hajmida mujassamlashgan bo'ladi.

«Samara»- qishloq xo'jalik mahsulotlari shaklida(natura va pulda) ishlab chiqarish resursi, xarajat, foyda sferasida esa iqtisodiy, shuningdek xodimlarning yashash va ishlash sharoitini ham aks ettiruvchi sosial o'sish bo'lishi mumkin.

Lekin samara qanchalik muhim bo'lsa ham, o'z-o'zidan kishining mehnat faoliyatini to'liq xarakterlamaydi, qanday resurs(xarajatlar)lar evaziga olinganligini ko'rsatmaydi. Bir xil samara turli usul bilan, resurslardan turlicha darajada foydalanish orqali olingan bo'lishi mumkin va aksincha, bir xil resurs(xarajat)lar turli samara berishi mumkin. Shuning uchun erishilgan samarani shu samarani olishda qatnashgan resurslar(xarajatlar) bilan taqqoslash zaruriyati kelib chiqadi.

Bundan ko'rinadiki, samara(natija) deb atalgan absolyut miqdor bilan bir qatorda yana bir absolyut miqdor – qo'llanilgan yoki iste'mol qilingan resurslarni(joriy ishlab chiqarish xarajatlari) hajmini bilish zarur.

Ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi iqtisodiy samaraning (natijaning) resurslarga(xarajatlarga) nisbati yoki aksincha usul bilan aniqlanadi:

$$IS = \frac{S(n)}{R(x)} ; \frac{R(x)}{S(n)}$$

Iqtisodiy samaradorlik darajasi qanday bahodagi resurslar hisobiga iqtisodiy samaraga erishilganliging bildiradi. Samara qancha katta va xarajat shuncha kichkina bo'lsa, ishlab chiqarish iqtisodiy samadorligi shuncha katta bo'ladi va aksincha. Resurslar va iqtisodiy samaradorlik o'rtasida ma'lum bir aloqa mavjud. Xarajatlarni ikki xil bo'lishi mumkin: jonli va buyumlashgan. Jonli mehnat, asosiy va moddiy aylanma vositalarning absolyut miqdori resurslar (xarajatlarni) sifatida, ular miqdorining kamayishi va ularni tejash – iqtisodiy samara shaklida ko'rinadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi mohiyati, uning kriteriyasi va ko'rsatkichlari orqali amalga oshadi.

Mezonning ilmiy tushunchasi ma'lum bir belgi, baho o'lchovini ifodalaydigan asosiy sifati uning muhim xossasidir. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi mezonni jamiyatga kerak bo'lgan yer maydoni birligidan chiqadigan qishloq xo'jalik mahsulotining olinishi shu bilan bir qatorda ishlab chiqarishning tejamliligi va yuqori sifatini ta'minlashdir.

Ko'rsatilgan mezon qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining maqsadiga – tarmoq mahsulotiga aholining o'sib borayotgan talabini to'laroq qondirishga javob beradi va uning yutuqlari yo'lini – ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanish va intensivlashtirish asosida sistemali ravishda ishlab chiqarishni pasaytirishni aniqlab beradi. Shu bilan birga bu mezonda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'ziga xos xususiyati eng avvalo yer resurslari bilan mustahkam aloqasini aks ettiradi.

Qishloq xo'jaligida samara va resurslarning bosqich darajasiga qarab, ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi quyidagi turlarga bo'linadi: xalq xo'jaligi, tarmoq, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish samaradorligi, davlat, kooperativ korxonalar, ijara kollektivlari, dehqon xo'jaliklari samaradorligi, ayrim qishloq xo'jalik tarmoqlari va mahsulotlari samaradorligi, alohida ishlab chiqarish resurslari, shuningdek alohida xo'jalik tadbirlari agrotexnik, zootexnik, veterinariya, texnika, iqtisodiy tashqiliy munosabatlar va boshqalarning samaradorligi aniqlanadi.

Xalq xo'jaligi samaradorligi oziq-ovqatga bo'lgan iste'molini qondirish, sanoatning xom ashyoga bo'lgan ehtiyojini qondirish, shuningdek, tarmoqni umumdavlat, xalq xo'jalik topshiriqlari va muammolarini hal qilishda moliyaviy hissasi nuqtai nazaridan baholanadi. Tarmoq samaradorligi resurslar potensialidan foydalanishda, xalq xo'jaligining shu tarmog'ida samara (natija) va resurs (xarajat) o'rtasidagi erishilgan nisbatning natijasini aks ettiradi.

Qabul qilingan samaradorlikni konsepsiyalariga mos ravishda ko'rsatkichlari ham aniqlanadi:

1 ta xodimga, 1 kishi/soatiga, 1 ga qishloq xo'jalik yaroqli yerga, 100 so'mlik asosiy vositaga, 100 so'mlik oborot vositalariga to'g'ri kelgan samara qo'llanilgan resurslardan foydalanishni samaradorligini xarakterlaydi. 100 so'm ish haqiga, amortizasiya ajratmasiga, moddiy aylanuv vositalariga hamda mahsulot tannarxiga to'g'ri kelgan mahsulot tannarxga kiritilgan barcha bevosita va bilvosita xarajatlari samaradorligini ifodalaydi.

Ishtixon tumani Samarqand viloyatining shimoli-g'arbiy qismiida joylashgan paxta va g'alla yetishtiruvchi muhim tumanlardan biri hisoblanadi. Tuman yer resurslarini tahlil qilishdan avval tumanning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari bilan tanishib chiqamiz. Bu tuman haqidagi iqtisodiy tushunchalarimizga oydinlik kiritishda bizga yordam beradi. Tuman kishloq xo'jaligi korxonalarining asosini fermer xo'jaliklari tashkil etgani bois, fermer xo'jaliklarining jamlanma hisobot ma'lumotlari asosida tahlilni amalga oshiramiz.

Ishtixon tumani fermer xo'jaliklarining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari va rentabelligi bilan quyidagi jadvalda tanishamiz (3.1.1-jadval).

3.1.1-jadval

Ishtixon tumani fermer xo'jaliklarining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari tahlili

№	Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	Yillar				2013 yilda 2009 yilga nisbatan o'zgarish	
			2010	2011	2012	2013	+/-	%
1.	Yer maydoni	ga	39270	39270	39270	39270	0	100
2.	Mehnat resurslari soni	kishi	15270	14340	14892	15421	151	101
3.	Moddiy resurslar qiymati	mln so'm	13546	13546	16778,9	19147,9	5601,9	141,4
4.	Jami daromad	mln so'm	50860	68930,3	88010,8	93532,6	42672,6	183,9
5.	Jami xarajatlar	mln so'm	40486	51726,7	70784,5	74888	34402	185
6.	Yalpi foyda	mln so'm	10374	17203,6	17226,3	18644,6	8270,6	179,7
-	1 ga yer hisobiga	ming so'm	264,2	438,1	438,7	474,8	210,6	179,7
-	1 xodim hisobiga	ming so'm	679,4	1199,7	1156,7	1209	529,6	178
-	1000 so'mlik asosiy vosita hisobiga	so'm	765,8	1270	1026,7	973,7	207,9	127,1
7.	Asosiy yetishtirilgan mahsulotlar:							
-	paxta	tonna	26985	29753	27277	27263	278	101
-	g'alla	tonna	48880	45113	50765	50645,8	1765,8	103,6
-	sabzavot	tonna	12110	17336,8	24650	6860	-5250	56,6
8.	Rentabellik darajasi	%	25,6	33,3	24,3	24,9	0,7 punkt kamaygan	

Manba: Ishtixontumaniqishloqvasuvxo'jaligibo'limima'lumotlari

3.1.1-jadvalma'lumotlaridanko'rinishidagi, Ishtixon tumani fermer xo'jaligifaoliyatijobiy natijalarga erishib kelmoqda, jumladan, 2009-2011 yillarni tahlil qilibo'rgan natijasi duman fermer xo'jaliklarida yalpi mahsulot ishlab chiqarish 85 foizga, pultushumi 83,9 foizga, so'ffoydaning 79,7% ga oshishio'zida aks ettirib turibdi. Shuningdek, yalpi foydani o'zganishuning 2010-2013 yillarda davomida 1 gayer hisobiga 210,6 ming so'mga yoki 79,7%, 1 xodim hisobiga - 529,6 ming so'm yoki 78% ga, 1000 so'mlik asosiy vosita hisobiga 207,9 so'mga yoki 27,1% ga oshganligini ko'rsatdi.

Tumanda asosiy qishloq xo'jalik mahsulotlarini paxta va g'alla yetishtirish miqdori haqida ma'lumot berilgan. 2013 yildagi paxta yetishtirish miqdori 27263 tonna bo'lsa, 2010 yilga nisbatan 278 tonna yoki 1%ga oshgan. G'alla yetishtirish miqdori 50645,8 tonna bo'lsa, 2010 yilga nisbatan 1765,8 tonna yoki 3,6%ga oshgan. Sabzavot ishlab chiqarish – 6860 tonna bo'lsa, 2010 yilga nisbatan 5250 tonna yoki 43,4%ga kamaygan.

Tuman fermer xo'jaliklarida mahsulot sotish rentabelligi darajasi 2010 yilda - 25,6%, 2011 yilda - 33,3%, 2012 yilda - 24,3% va 2013 yilda - 24,9%ni tashkil etib, o'rganilgan davrda bir tekis o'zgarish bo'lmagan holda 2013 yilda - 0,7 punkt kamayganligi kuzatildi.

3.2. Paxtachilikda iqtisodiy samaradorlikning hozirgi holati.

2013 yilda qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2000 yildagiga nisbatan 2,3 barobar ko'paydi. Faqat o'tgan yilning o'zida qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish 6,8 foizga, jumladan, dehqonchilik — 6,4 foizga, chorvachilik — 7,4 foizga o'sdi.

Aytish kerakki, izchil yuqori o'sish sur'atlari bilan birga, yalpi ichki mahsulotning umumiy hajmida qishloq xo'jaligi mahsulotlari ulushining kamayish tendensiyasi kuzatilmoqda. Masalan, 2000 yilda bu boradagi ko'rsatkich 30,1 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2013 yilda faqatgina 16,8 foizni tashkil etdi. Buni avvalambor iqtisodiyotimizda amalga oshirilayotgan chuqur tarkibiy o'zgarishlarning, mamlakatimiz bir paytlardagi agrar respublikadan bosqichma-bosqich ravishda sanoati rivojlangan zamonaviy davlatga aylanib borayotganining yaqqol tasdig'i sifatida qabul qilishimiz darkor.

Qishloq xo'jaligining o'zida keng ko'lamli o'zgarishlar va sifat jihatdan yangilanishlar yuz bermoqda.

Yurtimizda ekin maydonlarini optimallashtirish va qishloq xo'jaligi ekinlarini rayonlashtirish borasida har tomonlama puxta o'ylangan siyosat olib borilayotgani

eng muhim xom ashyo va eksportbop mahsulot bo'lmish paxta yetishtirishning nisbatan barqaror hajmini saqlagan holda, boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishni bir necha barobar ko'paytirish imkonini berdi. Eng muhimi, xalqimizni oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'liq ta'minlashga zamin tug'dirdi, kerak bo'lsa, ularni chet mamlakatlarga eksport qilishga imkon bermoqda. Xususan, g'alla yetishtirish 2000 yildagiga nisbatan 2 barobar, kartoshka — 3,1 marta, sabzavot — 3,2 barobar, uzum — 2 marta, go'sht va sut — 2,1 karra, tuxum — 3,4 barobar oshdi.

O'tgan 2013 yilda mirishkor dehqon va fermerlarimizning fidokorona mehnati bilan misli ko'rilmagan natijalarga erishildi — 7 million 800 ming tonna g'alla, 8 million 400 ming tonna sabzavot yetishtirildi. Mamlakatimizning ulkan xirmoniga 3 million 360 ming tonnadan ortiq paxta xom ashyosi yetkazib berildi. Fursatdan foydalanib, bugun mana shu yuksak minbardan turib, o'zining peshona teri, qadoq qo'llari bilan mamlakatimiz boyligiga boylik qo'shayotgan, el-yurtimiz farovonligini ta'minlayotgan barcha qishloq mehnatchilariga o'z nomimdan, xalqimiz nomidan chuqur minnatdorlik va hurmat-ehtirom bildirishni ham qarz, ham farz, deb hisoblaymiz.

Qishloqlarimiz hayotida yuksak natijalarga erishishda, avvalo, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil etishning asosiy shakli sifatida fermerlikni yo'lga qo'yganimiz va uning rivoji uchun keng imkoniyatlar ochib berganimiz hal qiluvchi rol o'ynadi.

Bugungi fermer xo'jaliklari samarali faoliyat yuritish uchun o'z ixtiyorida ijara asosidagi yetarlicha ekin maydonlariga ega bo'lgan, yuksak samarali zamonaviy texnika bilan ta'minlangan, ilg'or texnologiyalarni puxta egallagan yirik xo'jaliklardir. Muxtasar aytganda, ular qishloqlarimizning tayanch ustunidir. Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklari qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish bilan birga, ularni chuqur qayta ishlash, qurilish ishlarini amalga oshirish va qishloq aholisiga xizmat ko'rsatish kabi yo'nalishlarda samarali faoliyat ko'rsatmoqda va

o'z istiqbolini topmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda bunday fermer xo'jaliklarining soni 18 mingdan ziyodni tashkil etmoqda.

Yurtimizda qishloq xo'jaligini rivojlantirishning kelajagi haqida gapirganda, yer va suv resurslari bo'yicha imkoniyatlarimiz cheklanganini hisobga olib, bu borada yagona to'g'ri yo'l — qishloq xo'jaligini intensiv asosda rivojlantirish, yerlarning meliorativ holatini tubdan yaxshilash, seleksiya ishlarini chuqurlashtirish, yuksak samarali zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish va suvdan oqilona foydalanish, eng muhimi — dehqon va fermerlarning dardi bilan yashash, desam, o'ylaymanki, barchangiz mening fikrimga qo'shilasiz. Faqat yerga mehr, uning unumdorligini oshirish va birinchi navbatda dehqon va fermerga doimiy e'tibor, ularning manfaati haqida g'amxo'rlik qilish — bu qishloqni va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini rivojlantirish bo'yicha biz tanlagan yo'ldir.

2008 yildan boshlab mamlakatimizda qariyb 1 million 500 ming gektar sug'oriladigan yerning meliorativ holati yaxshilandi, yer osti suvlari yuqori bo'lgan maydonlar 415 ming gektarga yoki salkam 10 foizga qisqardi, kuchli va o'rtacha sho'rlangan maydonlar 113 ming gektarga kamaydi.

2013 — 2017 yillarda sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash va suv resurslaridan oqilona foydalanish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar davlat dasturini qabul qilindi. Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Iqtisodiyot vazirligi, Moliya vazirligi, Sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg'armasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar hokimliklari, barcha manfaatdor idoralar, Fermerlar kengashi va avvalambor, fermer xo'jaliklarining o'zi ushbu dasturda ko'zda tutilgan chora-tadbirlarning so'zsiz bajarilishini ta'minlashi darkor.

O'zbekistonda paxtachilik ikki yarim ming yildan buyon rivojlanadi. Ammo, uning yuqori samaradorligidan foydalanish ayrim tarixiy davr-larda keskin tafovut qiladi. Buni asosiy ishlab chiqarish ko'rsatkichlaridan ham ko'rish mumkin (3.2.1-jadval).

3.2.1-jadval

O'zbekistonda paxtachilikning asosiy ishlab chiqarish ko'rsatkichlari dinamikasi

Yillar	Ekin maydoni, ming ga.	Yalpi paxta xom-ash'yosi, ming ton.	Gektaridan hosildorlik, s
1860	36,0	25,0	7,0
1913	429,3	521,7	12,2
1920	93,0	31,0	3,3
1940	947,7	416,0	14,9
1945	779,4	850,0	10,9
1960	1449,6	2949,0	20,9
1990	1830,0	5058,0	27,6
2000	1441,4	3002,0	20,8
2004	1455,6	3530,0	24,3
2010	1230	3400	27,6
2013	1209	3360	27,8

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi ma'lumotlari

Markaziy Osiyo mamlakatlari, shu jumladan, O'zbekistonni Chor Rossiyasi bosib olgunga qadar paxtachilik va u bilan bevosita bog'liq bo'lgan xalq xo'jaligi tarmoqlari juda past darajada rivojlangan edi. Masalan, O'zbekistonda 1860 yili 25,0 ming tonna paxta xom-ash'yosi ishlab chiqarilgan, bu mamlakat ichki ehtiyojini ham qondirmagan. Har gektaridan paxta hosildorligi 7 s. , tola chiqishi 20-22%, tola uzunligi esa 20-21 mm. bo'lgan. Paxta xom-ash'yosi ishlab chiqarish, uni qayta ishlashda o'ta sodda qo'l qurollaridan foydalanilgan, uni ichki bozorlarda sotish bozorlari chegaralangan, tashqi bozorlarga chiqarish uchun transport vositalari ham rivojlanmagan va h.k.

Chor Rossiyasining markaziy va boshqa mintaqalarida to'qimachilik sanoatining rivojlanishi uning xom-ash'yo bazasini yaratishni talab etdi. Bu vazifani tezroq bajarish maqsadida Chor Rossiyasi Turkiston mintaqasida temir yo'l, paxtani birlamchi qayta ishlovchi zavodlar, kanallar qazish va boshqa zaruriy ishlab chiqarish vositalarini ko'paytirish va takomillashtirishga kapital qo'yilmalar hajmini ko'paytirdi va h.k.

Natijada paxta xom-ash'yosi ishlab chiqarish hajmi nisbatan tezlashtirildi. Masalan, 1913 yilda O'zbekistonda 521,7 ming tonna yoki 1860 yilga nisbatan 21 marta ko'p paxta xom-ash'yosi ishlab chiqildi. Yalpi paxtaning ko'payishi g'o'za

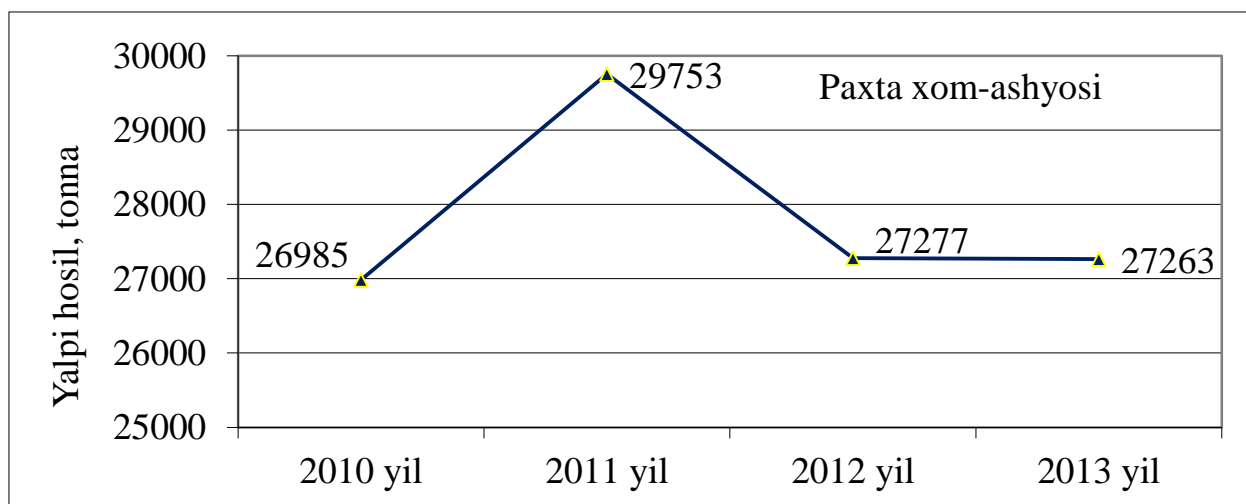
ekin maydonlarining kengayishi va uning hosildorligining oshishi hisobiga erishildi.

1920 yilda 1913 yilga nisbatan paxta yalpi mahsuloti qariyb 17 marta kamaydi, ekin madonlari 20 marta qisqardi va gektariga hosildorlik – 2,7 marta pasaydi. Paxtachilikdagi bunday tushkunlik shu yillarda amalga oshirilgan iqtisodiy isloxlarning xamda fuqarolar(graжданlar) urushining natijasidir.

Mustaqil rivojlanish yillarida paxta maydonini qisqartirish hisobiga sug'oriladigan g'alla, ayniqsa, bo'g'doy ishlab chiqarish ko'paytirildi. So'g'oriladigan yerlar meliorativ holatining yomonlashishi, mineral o'g'itlar me'yorining kamayishi, suv tanqisligi va h.k. gektaridan olinadigan hosildorlikka salbiy ta'sir etdi. Lekin, g'o'za eqiladigan maydonlarning kamayishiga qaramasdan O'zbekiston uning yalpi hajmi bo'yicha jahonda 5, paxta tolasini jahon bozorida sotish bo'yicha 2 o'rinni egalladi.

2004 yilni o'zida g'o'za maydoni 1455,6 ming ga.gacha ko'payib, yalpi hosil 3530,0 ming tonnani tashkil etib, hosildorlik 24,3 sentnergacha yetkazildi. 2009 yilda esa paxta ekin maydonlarining 200 ming gektari oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishga jalb qilinib, 2011 yilda respublikada 3,5 mln tonna paxta xom ashyosi ishlab chiqarildi. 2013 yilda esa 3 mln 360 ming tonna paxta xom ashyosi ishlab chiqarildi.

Ishtixon tumani ham Samarqand viloyatidagi asosiy paxta xom-ashyosi yetishtirishga ixtisoslashgan tumanlardan biri hisoblanadi (1-rasm).

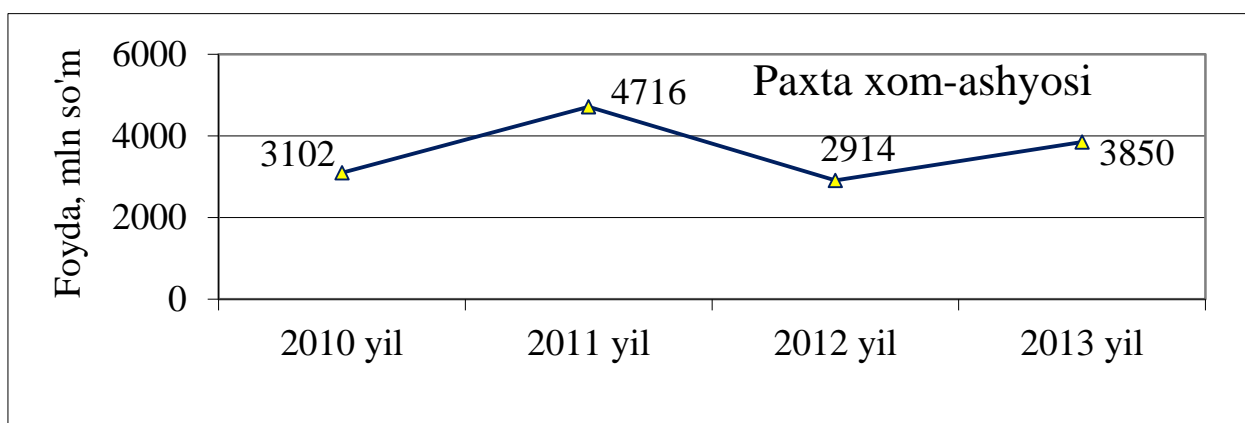

1-rasm. Ishtixon tumanida paxta xom-ashyosi ishlab chiqarish miqdori o'zgarishi

Manba: Ishtixon tumani qishloq va suv xo'jaligi bo'limi ma'lumotlari

1-rasm ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tumanda 2010 yilda 26985 tonna paxta xom-ashyosi ishlab chiqarilgan bo'lsa, 2011 yilda mahsulot ishlab chiqarish hajmi keskin oshib – 29753 tonnani tashkil etgan, ammo keying yillarda ishlab chiqarish hajmida pasayish kuzatilib, 2012 yilda – 27277 tonna, 2013 yilda – 27263 tonna paxta xom ashyosi ishlab chiqarilgan.

Mahsulot ishlab chiqarishdagi o'zgarishlar paxtachilikdan olingan foydaga o'z ta'sirini turli darajada ko'rsatgan (2-rasm).

2-rasm. Ishtixon tumanida paxta xom-ashyosi ishlab chiqarishdan foydaning o'zgarishi

Manba: Ishtixon tumani qishloq va suv xo'jaligi bo'limi ma'lumotlari

2-rasm ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tumanda paxta xom-ashyosidan olingan daromad 2010 yilda – 3102 mln so'm bo'lgan bo'lsa, 2011 yilda – 4716 mln so'mni, 2012 yilda 2914 mln so'mni va 2013 yilda 3850 mln so'mni tashkil etgan.

Tuman paxtachiligi iqtisodiy ko'rsatkichlarining 2010-2013 yillar davomida o'zgarishini o'rganish asosida rentatabellik darajasining kamayganligi aniqlandi (3.2.2-jadval).

3.2.2-jadval

**Ishtixon tumani fermer xo'jaliklarida paxtachilikning asosiy iqtisodiy
ko'rsatkichlari tahlili**

№	Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	Yillar				2013 yilda 2010 yilga nisbatan o'zgarish	
			2010	2011	2012	2013	+/-	%
1.	Yer maydoni	ga	10240	10240	9490	9730	-510	95
2.	Hosildorlik	s/ga	26,4	29,1	28,7	28	1,6	106,3
3.	Yalpi hosil	tonna	26985	29753	27277	27263	278	101
4.	Jami daromad	mln so'm	17059	21979,2	23549,2	27159,4	10100,4	159,2
5.	Jami xarajatlar	mln so'm	13957	17263,6	20635,4	23309,6	9352,6	167
6.	Yalpi foyda	mln so'm	3102	4715,6	2913,7	3849,8	747,8	124,1
7.	1 birlik mahsulot:							
-	Sotish bahosi	so'm/s	63216,6	73872,2	86333,4	99620	36403,4	157,6
-	Tannarxi	so'm/s	51721,3	58023,2	75651,4	85498,9	33777,6	165,3
-	Foyda	so'm/s	11495,3	15849	10682	14121,1	2625,8	122,8
8.	1 ga yer hisobiga:							
-	Daromad	ming so'm	1665,9	2146,4	2481,5	2791,3	1125,4	167,6
-	Xarajat	ming so'm	1363	1685,9	2174,4	2395,6	1032,6	175,8
-	Foyda	ming so'm	302,9	460,5	307	395,7	92,8	130,6
9.	Rentabellik darajasi	%	22,2	27,3	14,1	16,5	5,7 punkt kamaygan	

Manba: Ishtixon tumani qishloqvasuv xo'jaligibo'limima'lumotlari

3.2.2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, Ishtixon tuman fermer xo'jaliklarida yiliga kam 10 ming yer maydonida paxta xom-ashyosi yetishtiriladi. 2010-2013 yillari tahliliga ko'ra yer maydonlari 9490-10240 ga o'ralganligi natijada 510 gektarga yoki 5% ga qisqarganlik ko'rsatdi. Shunday bo'lsa-da, tumanda hosildorlikning 1,6 s/ga oshishi umumiy mahsulot miqdorining 278 tonna yoki 1% ga oshganligini ko'rsatdi. Bu hosildorlikni kelgusida yanada oshirish orqali, paxta ekin maydonlarini oshirmasdan yalpi hosilni yanada ko'paytirish imkonini berishi mumkinligining yana bir dalilidir.

Tuman fermer xo'jaliklarida 2010-2013 yillar davomida iqtisodiy ko'rsatkichlarda ham o'sish kuzatilgan. Jumladan: daromad – 59,2%ga, jami sarflar – 67%ga, yalpi foyda 24,1%ga oshgan. Foydaning nisbatan kam o'sishiga 1 birlik paxta sotish bahosining tannarga nisbatan kamroq o'sganligini sabab qilib ko'rsatish mumkin. 2010-2013 yillarda 1 birlik paxta xom-ashyosi 57,6%ga

o'shgan bo'lsa, tannarx nisbatan ko'proq 65,3%ga oshgan, natijada foyda ham kamroq 22,8%ga o'sganligi kuzatildi. Bu rentabellikka o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmagan. 2010 yilda rentabellik darajasi 22,2% bo'lgan bo'lsa, 2013 yilda 16,5%ni tashkil etib, tahlil qilingan davrda 5,7 punktga kamaygan.

3.3. Paxtachilikda rentabellikning omilli tahlili

Rentabellikka ta'sir etuvchi muhim omillardan biri bu foyda hisoblanadi. Aynan shu bois, xo'jalik paxtachiligida foydaning shakllanishini ko'rib chiqamiz.

Foyda ishlab chiqarish jarayenida tashkil topadi, ammo u tovarlar sotilgandan keyin aniq namoyon bo'ladi, yuzaga keladi.

Sotilgan mahsulotlarning xar bir turi buyicha yalpi foydani aniqlash uchun yuqorida kayd qilinganimizdek sotishdan olingan sof tushumdan sotilgan mahsulotlarning ishlab chiqarish tannarxini chegirib tashlash kerak, ya'ni yalpi foydani quyidagi formuladan foydalanib, aniqlash mumkin:

$$\text{Foyda} = qp - qz$$

Bunda, q- sotilgan mahsulotning miqdori, s hisobida;

r- 1 s mahsulotning o'rtacha sotish bahosi, sum hisobida

z – 1 s mahsulotning o'rtacha tannarxi, sum hisobida

qp – mahsulot sotishdan olingan sof pul tushumi, ming sum hisobida

qz – sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxi, ming sum hisobida.

Hisobot yilida mahsulot sotishdan olingan foydaning bazis yiliga nisbatan o'zgarishini (ko'payishini yeki kamayishini) quyidagi formuladan foydalanib aniqlash mumkin:

$$(q_1 p_1 - q_1 z_1) - (q_0 p_0 - q_0 z_0) = \pm \Delta q p z$$

Ushbu keltirilgan formuladan ko'rinib turibdiki, mahsulotni sotishdan olingan yalpi foydaning o'zgarishi bevosita quyidagi uch omil ta'siri ostida yuzaga keladi:

1. Sotilgan mahsulot miqdorining o'zgarishi (q)

2.1 s mahsulotning o'rtacha sotish bahosining o'zgarishi (r)

3 1 s mahsulotning o'rtacha ishlab chiqarish tannarxining o'zgarishi (z)

Yalpi foydaning o'zgarishiga omillarning ta'sirini «Ko'rsatkichlar farki» va «Zanjirli almashtirish» usullari yordamida aniqlanadi. Buning uchun zaruriy ma'lumotlarni jamlab olamiz.

3.3.1-jadval

Ishtixon tumani fermer xo'jaliklarida paxtachilikda foydaning omilli tahlili

№	Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	Yillar		O'zgarishi, +/-
			2010	2013	
1.	Sotilganmahsulotmiqdori	tonna	26985	27263	278
2.	1 tonnamahsulotsotishbahosi	mingso'm	632,2	996,2	364
3.	1 tonnamahsulottannarxi	mingso'm	517,2	855	337,8
4.	1 tonnamahsulotdanolinganfoyda	mingso'm	115	141,2	26,2
5.	Foyda	mlnso'm	3102	3849,8	747,8
-	Mahsulotmiqdoriningo'zgarishihisobiga	mlnso'm	x	x	32
-	1 tonna mahsulot sotish bahosining o'zgarishi hisobiga	mlnso'm	x	x	9924,6
-	1 tonna mahsulot tannarxining o'zgarishi hisobiga	mlnso'm	x	x	9208,8

Manba: Ishtixon tumaniqishloqvasuvxo'jaligibo'limima'lumotlari

3.3.1-jadvalma'lumotlaridankorinibturibdiki, Ishtixon tumanifermerxo'jaliklarida o'rganilgan davrda yalpi foyda 747,8 mln so'mga oshgan bo'lib, buo'zgarishga 3 omilta'siretgan: mahsulotmiqdoriningoshishi – 32mlnso'moshishiga, paxtatannarxiningoshishi9208,8 mlnso'mkamayishiga, paxtasotishbahosiningoshishi9924,6 mlnso'mta'siro'tkazgan.

Paxtasotishrentabelligikoeffitsiyentinianiqlashuchunyuqoridaqaydqilinganidek, mahsulotlarnisotishdanolinganyalpifoydaqiymatinisotilganmahsulotlarningishlabchiqarish tannarxigabo'lishkerak:

$$YaF = \frac{Yalpi\ foyda}{TN} = \frac{\text{mahsulotlar tannarxi}}{\text{mahsulotlar tannarxi}}$$

Bu koeffitsiyent 1 so'mlik ishlab chiqarish tannarxi (xarajati) hisobiga mahsulotlarni sotishdan olingan foyda (zararni) ko'rsatadi. Ushbu koeffitsiyent kancha yuqori bo'lsa, foydalilik darajasi shuncha yuqori bo'ladi, agar kam bo'lsa foydalilik kamayib, samaradorlik pasayadi.

Ushbu koeffitsiyent buyicha moliyaviy natijaga baho berish uchun uni uzluksiz ravishda tahlil etib borish kerak.

Hisobot yilidagi rentabellik darajasini bazis yilidagi (yoki biznes-rejada kuzda tutilganiga) solishtirib, uning o'zgarishi (oshgan yoki kamayganligi) aniqlanadi:

$$\frac{YaF1}{TN1} - \frac{YaFo}{TNo} = +\Delta tn,yaf$$

Shundan so'ng o'zgarish sabablari aniqlanadi.

Ushbu rentabellik koeffitsiyentining o'zgarishiga yalpi foyda hajmining o'zgarishi bevosita, sotilgan mahsulotlarning ishlab chiqarish tannarxi hajmining o'zgarishi bilvosita ta'sir qiladi. Yalpi foyda hajmining bazis yilidagi hajmiga nisbatan ko'payishi albatta rentabellik koeffitsiyentining oshishiga olib keladi, kamayishi aksincha, uning darajasini pasayishiga sababchi bo'ladi. Ishlab chiqarish tannarxi hajmining ko'payishi rentabellik koeffitsiyentini kamayishiga, uning hajmining kamayishi esa rentabellik darajasining oshishiga olib keladi.

Yuqorida keltirilgan mahsulotlar realizatsiyasi rentabelligini ifodalovchi formuladan ko'rinib turibdiki, uning o'zgarishi ikki omil hisobiga sodir bo'ladi:

- Sotilgan mahsulotlar ishlab chiqarish tannarxi qiymatining o'zgarishi hisobiga (TN)

- Sotilgan mahsulotlar buyicha olingan yalpi foyda qiymatining o'zgarishi hisobiga (YaF)

Ushbu omillarning rentabellik koeffitsiyentining o'zgarishiga ta'sirini "Zanjirli almashtirish" usulidan foydalanib, aniqlanadi. Ammo ularning ta'sirini aniqlaganga kadar "Shartli rentabellik koeffitsiyenti"ni aniqlab olish zarur.

Shartli rentabellik koeffitsiyentini aniqlash uchun bazis davridagi yalpi foyda qiymatini (YaFo) hisobot davridagi sotilgan mahsulotlar ishlab chiqarish tannarxiga (TN1) bo'lish kerak:

$$R_{msh} = \frac{YaFo}{TN1}$$

Shundan so'ng mahsulotlar realizatsiyasi rentabelli koeffitsiyentining o'zgarishiga omillarning ta'siri "Zanjirli almashtirish" usuli orkali aniqlanadi.

Ushbu rentabellik koeffitsiyentining o'zgarishiga "sotilgan mahsulotlar ishlab chiqarish tannarxi" o'zgarishini ta'sirini "Shartli rentabellik koeffitsiyenti"dan bazis davridagi "rentabellik koeffitsiyenti"ni chiqarib tashlash orkali aniqlanadi:

$$\frac{YaFo}{TN1} - \frac{YaFo}{TN0} = \pm \Delta tn$$

Agar ushbu koeffitsiyent bazis yiliga nisbatan oshsa, tannarx hajmining kamayishi tufayli yuzaga kelganligini bildiradi, agar u pasaysa - tannarx qiymatining oshishi hisobiga paydo bulganligini ko'rsatadi. Demak, tannarx hajmining o'zgarishi rentabellik koeffitsiyentining o'zgarishiga bilvosita ta'sir qiladi.

Rentabellik darajasining o'zgarishiga ikkinchi omilning ya'ni yalpi foyda hajmining o'zgarishini ta'siri aniqlash uchun hisobot davridagi rentabellik koeffitsiyentidan shartli rentabellik koeffitsiyentini chegirib tashlamoq kerak:

$$\frac{YaF1}{TN1} - \frac{YaFo}{TN1} = \pm \Delta yaf$$

Agar koeffitsiyent ushbu bazis yiliga nisbatan oshgan bo'lsa, bu yalpi foydaning oshganligi tufayli, kamaygan bo'lsa – yalpi foydaning kamayganligi natijasida yuzaga kelganligini ko'rsatadi. Demak, yalpi foydaning o'zgarishi rentabellik koeffitsiyentining o'zgarishiga bevosita ta'sir qiladi.

Ikkala omil ta'sirining yig'indisi mahsulotlar realizatsiyasi rentabelligi koeffitsiyentining umumiy o'zgarishiga teng kelishi shart.

3.3.2-jadval

Ishtixon tumani fermer xo'jaliklarida paxtachilikda rentabellikning omilli tahlili

№	Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	2010 yil	2013 yildagi mahsulot tannarxi va 2010 yildagi yalpi foyda bo'yicha	2013 yil	2013 yilning 2010 yildan farqi, +/-
1.	Sotilgan mahsulot ishlab chiqarish tannarxi	mln so'm	13957	23309,6	23309,6	9352,6
2.	Yalpi foyda	mln so'm	3102	3102	3849,8	747,8
3.	Rentabellik (+) darajasi	%	22,2	13,3	16,5	-5,7
	Omillar ta'siri hisobiga rentabellikning o'zgarishi:					
1.	Mahsulot ishlab chiqarish tannarxi		x	x	x	-8,9
2.	Yalpi foyda		x	x	x	3,2

Manba: Ishtixon tumani qishloqvasuxo'jaligibo'limima'lumotlari

3.3.2-jadvalma'lumotlaridankorinibturibdiki, tumanfermerxo'jaliklaripaxtarentabelligo'rganilgandavrda5,7punktgakamayganbo'lib, xarajatlarningoshishihisobiga – 8,9punktamayganvayalpifoydaningoshishihisobiga3,2punktgaoshgan.

4. PAXTACHILIKDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISH IMKONIYATLARI.

4.1. Paxtachilikda mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyatlaridan foydalanish.

Paxta xom ash'yosi tannarxini pasaytirish muxim vazifa bo'lib, bu vazifani xal qilishda mavjud yer-suv, mehnat va moddiy resurslarni, ya'ni resurslar

saloxiyatini to'g'ri sarflash, ularni belgilangan me'yorlariga kat'iy rioya qilish, tejamkorlikni amalda keng qo'llash muximdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo'jaliklar mahsulot ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va mahsulot tannarxi kalkulyasiyasini to'g'ri tashkil qilishning ahamiyati xam juda kattadir.

Mahsulot tannarxi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi iqtisodiy samaradorligining muxim omili va ko'rsatkichi hisoblanadi. Xar qanday mahsulot birligining tannarxi ikki miqdor nisbatiga: ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot sifatiga bogliq bo'ladi. Tannarx quyidagi xollarda pasayishi mumkin:

1. Agar mahsulot o'zgarmagani xolda, xarajat miqdori kamaysa.
2. Agar yalpi mahsulot miqdori ko'payib, xarajatlar o'zgarmasa.
3. Agar yalpi mahsulotining o'sish sur'ati xarajatlar o'sish sur'atidan yuqori bo'lsa.

Ma'lumki, paxta xom-ashyosini ko'paytirish intesiv va ekstensiv yullardan foydalanish darajasiga bog'liq.

Paxta xom-ashyosi tannarxini moddiy-pul resurslaridan oqilona foydalanish hisobiga xam pasaytirish lozim. Shu maqsadda ularning tashkil topish xususiyatlarini tahlil qilamiz.

Mahsulot tannarxining tahlili bilan bir qatorda uning tarkibiy tuzilishini xam tahlil etish zarur, ya'ni tannarx tarkibidagi har bir modda buyicha o'zgarishini omilli tahlil qilish kerak, shunday qilinsa, tannarxni arzonlashtirish imkoniyatlarini ko'rsatish chora-tadbirlarini ishlab chiqish uchun sharoit yaratiladi.

4.1.1-jadval

Ishtixon tumani fermer xo'jaliklarida paxtachilikka sarflar tarkibi tahlili

T/r	Ko'rsatkichlar	Yillar				2013yilda	
		2010		2013		2010yilganisbatano'zgarishi, +/-	
		Qiymati, mlnso'm	Sal-mog'i, %	Qiymati, mlnso'm	Sal-mog'i, %	+, -	%
1.	Mehnathaqivaajratmalar	6155	44,1	10069,7	43,2	3914,7	-0,9

2.	Asosiy vositalarni saqlash	181,4	1,3	279,7	1,2	98,3	-0,1
3.	Urug'lik	669,9	4,8	1072,2	4,6	402,3	-0,2
4.	YoMM	2065,6	14,8	3426,5	14,7	1360,9	-0,1
5.	Ishvaxizmatlar	2400,6	17,2	4172,4	17,9	1771,8	0,7
6.	Mineral o'g'itlar	1242,2	8,9	2121,2	9,1	879	0,2
7.	Boshqaruv xarajatlari	321	2,3	606	2,6	285	0,3
8.	Sug'urtato'lovlari	167,5	1,2	373	1,6	205,5	0,4
9.	Boshqaxarajatlar	753,7	5,4	1188,8	5,1	435,1	-0,3
	Jami	13957	100	23309,6	100	9352,6	0

Manba: Ishtixon tuman iqtisodiyot va savdo boshqarmasi tomonidan olingan ma'lumotlar

4.1.1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tuman fermer xo'jaliklarida 2013 yildagi paxtachilikka qilingan jam'iy xarajatlar 23309,6 mln so'mni tashkil etib, 2010 yilganisbatan 9352,6 mln so'mga oshgan.

Xarajatlarning tarkibida qiymat bo'yicha eng ko'p o'sish mehnat haq va ajratmalar xarajatlari idabo'lib, o'rganilgan davrda qiymati 3914,7 mln so'mga oshib, salmog'i 0,9 punktga kamaygan. Salmog'ijihatidan tahlil natijalaridan ko'rsatdiki, tuman fermer xo'jaliklarida: Ish va xizmatlar, mineral o'g'itlar, boshqaruv xarajatlari, sug'urta to'lovlari xarajat moddalarida o'sish kuzatilgan bo'lsa, Mehnat haqi va ajratmalar, Asosiy vositalarni saqlash, Urug'lik, YoMM xarajat moddalarida kamayish kuzatilgan.

Xarajat moddalarining tarkibida salmog'ijihatidan eng ko'p o'sish ish va xizmatlar moddasida kuzatildi: 0,7 punkt. Bundan paxtachilikdagi xo'jalik texnikalaridan emas, ko'proq ish va xizmatlardan foydalanib, tannarxning oshishiga olib kelayotganini ko'rish mumkin.

4.2. Paxtachilikda mahsulot miqdori va sifatini oshirish imkoniyatlari.

Paxtachilikni xalq xo'jaligidagi ahamiyati katta bo'lganligi uchun sohani rivojlantirishga e'tibor berilib, ekin maydonlarini kengaytirish, kanallar chiqarish,

suv omborlari qurish, o'g'it va boshqa ximiyaviy vositalar bilan ta'minlash, ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizasiyalash kabi tadbirlar jadal ravishda olib borildi.

Natijada paxtachilik sug'oriladigan maydon 70–75%i egallanib, paxtaning yalpi hosili 5,5–6 million tonnagacha yetkazildi, hosildorlik esa 26–30 sentnergacha ko'tarildi. Bu ishlab chiqarishga bir tomonlama yondashish oqibati bo'lib, respublika qishloq xo'jaligining boshqa tarmoqlarini rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatar edi.

O'zbekiston mustaqilligiga erishgach, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf etib, barcha sohalarni rivojlantirishni amalga oshirmoqda. Endilikda paxtachilik bilan bir qatorda g'allachilik, meva – sabzavotchilik, charvachilik kabi isohotlarni jadal rivojlanish imkoniyatlari yaratildi.

Ekin maydonlarining tizimida paxtaning salmog'i tuproq iqlim sharoitlariga qarab, 50–60 % dan oshmasligi, qolgan maydonlarga esa don, oziqabop yem-xashak ekinlarini joylashtirish lozim bo'ladi.

Paxtachilikni intensiv rivojlantirish, mamlakat bo'yicha hosildorlikni gektariga 30- 35 sentnerga, yalpi hosilni 4 – 4,5 million tonnaga ko'tarish sohaning barqarorligini ta'minlaydi.

G'o'za yuqori potensial imkoniyatlarga ega bo'lgan o'simlik bo'lib, uning hosildorligi ayrim xo'jaliklarda gektaridan 40 sentnerdan ham oshiqroq bo'lsa, ishlab chiqarish ilg'orlari 50 sentnerdan ham yuqori hosil olmoqdalar.

Mamlakatimizda paxta ishlab chiqarish hajmini oshirishning ekstensiv usulidan foydalanish chegaralangan, odatda tannarxni pasaytirish uchun kulay sharoit yarataolmaydi xam.

Paxta xosildorligini oshirish, binobarin, tola miqdorini ko'paytirish xam aloxida ahamiyatga egadir. Buning uchun esa paxta ishlab chiqaruvchilar moddiy manfaatdorligini pirovard natija bilan uzviy boglash mexanizmini to'g'ri yulga quyish takozo etiladi. Paxta ishlab chiqarish soxasida xo'jaliklarning moddiy-texnika vositalari bilan ta'minlanishini yaxshilash, yerlar unumdorligini oshirish, seleksiya ishlarini faollashtirish va boshka omillarga karatilgan chora tadbirlarni

amalga oshirish – paxta tannarxining pasayishi va oxir-okibatda paxta tolasi sotish samaradorligining yanada ko'payishiga olib keladi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligini oshirishning xal qiluvchi sharti xar bir gektar yerdan va xar bir bosh moldan olinadigan mahsulotni ko'paytirish hisoblanadi. Intensivlashtirish jarayoni nafaqat bir gektar yerga yoki bir bosh molga qushimcha mablagning o'sishini bildirib qolmasdan, balki ulardan samarali foydalanishni xam bildiradi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirishning iqtisodiy samaradorligi sarflangan xarajatlar hajmiga taqqoslaganda xar bir gektar yerdan arzon va yuqori sifatli mahsulotni yuqori sur'atda olishda ifodalanadi.

Qishloq xo'jaligini intensivlashtirishning iqtisodiy samaradorligini oshirish, yer, moddiy texnika va mehnat resurslaridan faol foydalanish, tabiiy va iqtisodiy sharoitlarni xar tomonlama hisobga olishni talab qiladi. Nazariy jixatdan xar qanday yer uchastkasiga, xar qanday hajmda, xar qanday kapitalni quyish mumkin, lekin bu uz-uzidan ma'lumki, agar shu mamlakatda shu paytda barcha sharoitlar, ya'ni iqtisodiy, texnikaviy, madaniy va boshqa sharoitlar mavjud bo'lishiga bogliq. Qishloq xo'jaligini rivojlantirishga sarflanadigan xarajatlar oqilona sarflanishi kerakki, bunda xo'jalik xar bir birlik xarajatga kuproq mahsulot va maqsimum foyda olishi kerak.

Tuproqni ishlashni yaxshilash, qushimcha organik va mineral ugitlar solish, meliorativ ishlarni utkazish, barcha kompleks agrotexnik tadbirlarni bajarish tuproqning iqtisodiy unumdorligini oshirishga, dexqonchilik va chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni ustirishga imkon beradi

Jahon bozori bilan bog'liq bo'lgan tarmoqlardan biri hisoblangan paxtachilikda ham jahon bozoridagi hozirgi holatni o'rganish va unga mos strategiya tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon paxta bozorida taklifni asosiy qismini shakllantiruvchi mamlakatlarda mahsulot ishlab dinamikasini tahlil qilamiz.

4.2.1-jadval

Jahonda asosiy paxta tolasi ishlab chiqaruvchi mamlakatlarda ishlab chiqarish holati tahlili*

№	Mamlakat	Yillar						2012 yilda 2010 yilga nisbatan farq, +/-	
		2010		2011		2012		qiymati, mln AQSH dollar	miqdori, ming tonna
		qiymati, mln AQSH dollar	miqdori, ming tonna	qiymati, mln AQSH dollar	miqdori, ming tonna	qiymati, mln AQSH dollar	miqdori, ming tonna		
1.	Xitoy	8532,3	5970	9417	6589	9775,8	6840	1243,5	870
2.	Hindiston	8122,2	5683	8552,4	5984	7604,8	5321	-517,4	-362
3.	AQSh	5633,5	3941,7	3304,3	2312	5142,3	3598	-491,2	-343,7
4.	Pokiston	1623,7	1136,1	2391,5	1673,3	3165,7	2215	1542	1078,9
5.	Braziliya	1391,3	973,4	4877,2	3412,6	2341,2	1638,1	949,9	664,7
6.	O'zbekiston	1623,7	1136,1	1405,5	983,4	1503,5	1052	-120,2	-84,1
7.	Avstraliya	552,8	386,8	1205,6	843,6	1391,3	973,5	838,5	586,7
8.	Turkiya	1136,9	795,5	1364,3	954,6	1216,3	851	79,4	55,5
9.	Gretsiya	262,7	183,8	333,3	233,2	524,5	367	261,8	183,2
10.	Meksika	224,4	157	391,6	274	314,4	220	90	63
11.	Argentina	328,7	230	421,6	295	300,1	210	-28,6	-20
12.	Burkina Faso	271,5	190	214,4	150	294,4	206	22,9	16
13.	Turkmaniston	321,6	225	278,7	195	283	198	-38,6	-27
14.	Myanmar	190,1	133	255,5	178,8	190,8	133,5	0,7	0,5
15.	Qozog'iston	132,1	92,5	158,6	111	187,5	131,2	55,4	38,7

*Manba: <http://faostat.fao.org/> sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

4.2.1-jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, keyingi yillarda Xitoy, Hindiston, Pokiston va Braziliyada ishlab chiqarish darajasi ancha oshgan bo'lsa, boshqa mamlakatlarda ishlab chiqarish darajasi pasaygan. O'zbekiston ham 2012 yilda 2011 yilgi 5-o'rinni Braziliyaga bo'shatib bergan. Buning sababi O'zbekistonda 2010-yilda 1623,7 mln AQSh dollar qiymatdagi 1136,1 ming tonna paxta tolasi ishlab chiqarilgan bo'lsa, 2011 yilda 1405,5 mln AQSh dollar qiymatdagi 983,4 ming tonna paxta tolasi ishlab chiqarilgan, 2012 yilda esa 1503,5 mln AQSh dollar qiymatdagi 1052 ming tonna paxta tolasi ishlab chiqarilgan. Natijada 2010-2012 yillar davomida O'zbekistonda paxta tolasi ishlab chiqarish qiymati 120,2 ming AQSh dollariga, miqdori esa 84,1 ming tonnage kamaygan. Keltirilgan 17 asosiy paxta tolasi ishlab chiqaruvchi davlatlarning 9 tasi Osiyo mamlakatlari, 2 tasi Shimoliy Amerika mamlakatlari, 2 tasi Janubiy Amerika mamlakatlari, 2 tasi Afrika mamlakatlari, 1 tasi Yevropa mamlakati hisoblanadi.

Bu raqamlar paxtachilik Osiyo qit'asida nisbatan ko'proq ishlab chiqarishga ega ekanligini ko'rsatadi. Dunyo mamlakatlari ichida o'rganilgan davrda paxta tolasi ishlab chiqarishning Xitoyda – 870 tonna yoki 1243,5 mln AQSh dollari, Pokistonda – 1078,9 ming tonna yoki 1542 mln AQSh dollari va Braziliyada – 664,7 ming tonna yoki 949,9 mln AQSh dollari miqdorida ishlab chiqarishning keskin oshgani kuzatildi.

4.3. Paxtachilikda mehnat unumdorligini oshirish

Mehnat unumdorligi darajasining oshib borishi yuqori samarali qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining zaruriy sharti hisoblanadi

Paxtachilikda mehnat unumdorligini oshirishning iqtisodiy mohiyati 1 s paxta xom ashyosini ishlab chiqarishga ketgan mehnatni kamaytirish yoki mehnat o'zgarmagani holda mahsulotni ko'paytirishdir. Hozirgi paytda paxtachilikda bevosita ishlarning 70-80 foizi qo'lda bajariladi va uning unumdorligiga salbiy ta'sir etadi. Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini o'stirishning xalq xo'jalik ahamiyati quyidagicha:

1.U dehqonchilik va chorvachilik yalpi mahsulotini ko'paytirishning yagona manbai hisoblanadi va aholini ilmiy asoslangan me'yorlar bo'yicha oziq-ovqatga bo'lgan talabini va sanoatning xom-ashyoga bo'lgan talabini to'laroq qondirishni ta'minlaydi;

2.Mehnat unumdorligining o'sishi mahsulot ishlab chiqarishga sarflanadigan jonli mehnat xarajatlarini qisqartiradi, ish vaqtini tejaydi. Mehnat unumdorligi qancha yuqori bo'lsa, mahsulot birligi olish uchun shuncha kam ish vaqti ketadi va qishloq xo'jaligida band bo'lgan xodimlar soni kamayadi. Bo'shagan ish kuchi boshqa sferalarga yo'naltiriladi;

3.Mehnat unumdorligining o'sishi ish kunini, ish haftasini, yildagi ish soatlari miqdorini qisqartirishga sharoit yaratadi va bo'sh vaqtni ko'paytiradi. Qishloq mehnatchilariga shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini aqliy va jismoniy rivojlantirish, ilmiy-texnikaviy va badiiy ijodiyot-qondirish uchun bo'sh vaqt vujudga keladi;

4.Mehnat unumdorligining o'sishi mahsulot birligi hisobiga mehnat haqi xarajatlarini kamaytiradi. Mehnat unumdorligining o'sish sur'ati mehnat haqining o'sish sur'atidan ilgarilab ketsa, mahsulot birligiga to'g'ri kelgan mehnat haqining absolyut miqdori va hissasi pasayadi;

5.Mehnat unumdorligining o'sishi moddiy resurslarda buyumlashgan mehnat xarajatlarini tejashga va foydalanish samaradorligini oshirishga imkon beradi;

6.Mehnat unumdorligining o'sishi, jonli va buyumlashgan mehnat xarajatlaridan samarali foydalanib, mehnat haqi xarajatlarini qisqartirib va bir butun ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirib, qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish xarajatlarining rentabellik darajasini oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi amaliyotida mehnat unumdorligini o'stirishning bir qancha variantlari bo'lishi mumkin.

1.Mahsulot ishlab chiqarishning o'sishi mehnat xarajatlarining o'sishidan oldinga ketadi;

2.Mahsulot ishlab chiqarish ko'payadi, mehnat xarajatlari o'zgarmasdan qoladi;

3.Mahsulot ishlab chiqarish ko'payadi, mehnat xarajatlari pasayadi;

4.Mahsulot ishlab chiqarish o'zgarmaydi, mehnat xarajatlari pasayadi;

5.Mahsulot ishlab chiqarish kamayadi, mehnat xarajatlari undan ham ko'proq kamayadi.

Mehnat unumdorligini oshirish uchun quyidagi omillardan oqilona foydalanish zarur:

1.Sermehnat jarayonlarni kompleks mexanizasiyalash;

2.Mashinalar tizimidan foydalanish;

3.Ishlab chiqarish texnologiyasini qisqa muddatlarda va sifatli o'tkazish;

4.Ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va yiriklashtirish;

5.Mehnat malakasini oshirish;

6.Mehnat tashkil etishda uning progressiv shakllaridan foydalanish;

7.Xodimlarning dam olish, maishiy va mehnat sharoitlarini yaxshilash;

8.Iqlim, tuproq unumdorligini yaxshilash va h.k.

5. QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQRISHIDA MEHNAT XAVFSIZLIGI

Mehnat muhofazasining asosiy vazifalaridan biri ishlovchilarning mehnat xavfsizligini ta'minlashdir. Zamonaviy agrosanoat ishlab chiqarishi muntazam yangi texnikalar, mikrobiologik va kimyoviy moddalar yetkazib berishni, chorva mollarini katta komplekslarga va mayda fermerlik xo'jaliklariga birlashtirishni, ish jarayonlarining yiriklashuvini, dehqonchilikdagi ishlarni bajarishni, ayrim mehnat turlarini hamda vostialarını o'zgartirib borishni o'z ichiga oladi.

Mehnat xavfsizligi – mehnat sharoitining shunday holatiki, unda ishlovchilarga xavfli va zararli ishlab chiqarish omillarining ta'siri istisno qilingan. Ishlab chiqarish sharoitida insonga jarohat yetkazilishi bu fizikaviy va kimyoviy xavfli ishlab chiqarish omillari borligini bildiradi.

Barcha mashina va mexanizmlarga xavfsizlik texnikasi va ishlab chiqarish sanitariyasi bo'yicha yagona talablar qo'yiladi. Ana shu talablarga muvofiq mashina va mexanizmlarni boshqarishning asosiy richaglari o'ng qo'l ostiga joylashgan bo'lishi, har qaysi mashinada tovush signali, orqani ko'rish oynasi, burilish va to'xtash signallari bo'lishi kerak.

Ish jarayonida mashina va mexanizmlardagi mahkamlangan joylar bo'shashadi, zazor (tirqish) lar kattalashadi, moy, suv yoki yonilg'i siza boshlaydi va hokazo. Shu boisdan pala-partish ko'rsatilgan texnik xizmat avariya va baxsiz hodisalarga sabab bo'lishi mumkin. Masalan, traktor yurish qismining mahkamlangan joylarini o'z vaqtida tekshirib va taranglab turilmasa, u ag'darilib ketishi mumkin. Agar mashina ishlayotgan vaqtda inson hayoti yoki salomatligiga xavf soladigan nuqson payqalsa, ishni darhol to'xtatish kerak. Har bir traktorchi, kombaynchi, haydovchi mashinani ishlatishdan oldin uning texnik holatini tekshirib ko'rishi kerak.

Mashinadagi har bir harakatlanuvchi detal xavflidir. aylanayotgan val, yulduzcha, tishli g'ildirak qo'lni, turmaklanmagan sochni yoki kiyimni ichkariga olib ketishi mumkin. Shu boisdan mashina va mexanizmlarning harakatlanuvchi qismlari qalpoq, g'ilof, kojux, to'siqlar bilan berkitiladi. Ammo harakatdagi barcha qismlarni ham himoya qurilmalari bilan berkitib bo'lmaydi. Shu sababdan xavfli zonada ham ishlashga to'g'ri keladi. Xavfli doira hamma mashina va

mexanizmlarda bor. Ular mashinalarning tashqi qismida (kombaynning parragi, qirquvchi apparat iva h.k.) va ichki qismida (yanchish barabani, tozalash ventilyatori, konveyerlar) bo'lishi mumkin. Harakatga keltiruvchi dvigatelning aylanayotgan maxovigi atrofidagi doira xavfli hisoblanadi. Shu sababdan agar dvigatelni yurgizib yuborishning iloji bo'lsa, maxovikni qo'l bilan aylantirish man yetiladi. Yurib ketayotgan mashinaning o'zi ham xavfli doira hisoblanadi. Shuning uchun dvigatel ishlayotganida yoki mashina yurib ketayotganida uni moylash, rostlash va nuqsonlarini bartaraf qilish man yetiladi. Mexanizasiyalashtirilgan agregatlarga xizmat ko'rsatayotganlar ish vaqtida xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya qilishi: ishlab turgan mashina yaqinida yechinib-kiyinmasligi, o'ziga mos bo'lmagan jomakorda ishlamasligi, kiyimining yetaklari (barlari) shalvirab osilib turmasligi kerak.

Traktor, kombayn va avtomobilda haydovchi asboblarning to'la jamlanmasi, birinchi yordam ko'rsatish uchun aptechka, ichimlik suv solingan idish, zavod tomonidan beriladigan qo'llanma bo'lishi shart.

Zamonaviy qishloq xo'jaligi texnikasida sodir bo'lgan yoki sodir bo'lishi mumkin bo'lgan xavfsizliklardan ximoyalash uchun signalizasiyadan keng foydalaniladi. Vazifasiga qarab signalizasiyalar ogohlantiruvchi (mehnat xavfsizligiga rioya qilish to'g'risida ogohlantiradi, transport vositalarining harakatini boshqarish), avariya haqida (xavfli ish tartibi sodir bo'lganligi to'g'risida xabar) nazoratlovchi (ishlab chiqarish jarayonidagi harorat, bosim, suyuqlik miqdori va boshqalarni nozorat yetish) va gaplashishga oid (bir mexanizm yoki agregatga xizmat ko'rsatuvchi, bir guruh odamlar bilan operativ, ovozli va ko'rish signallarini shartli bog'lanishlaridir).

Harakati bo'yicha quydagi turdagi signalizasiyalardan foydalaniladi: yorug'lik, ovozli, rangli, va belgi o'rnatish. Yorug'lik signalizasiyalari transport vositalarida xavfsizlik vositasi sifatida keng foydalaniladi. Ular oldindan va orqadan kelayotgan transportdan ogohlantiradi. Shu maqsadda transportvositalari har xil signalizasiya yoritish asboblari: faralar, o'lchamlarini, burilishni ko'rsatuvchi chiroqlar, stop-signallar bilan jihozlanadi.

GOST 12.4.026-76 quyidagi signal ranglarini va vazifalarini belgilaydi: qizil – «man yetish», «stop», «yaqqol xavflilik», sariq - «diqqat», «mumkin bo'lgan xavf to'g'risida ogohlantirish», yashil – «xavfsiz», «ruxsat yetiladi», «yo'l ochiq», ko'k – «informasiya».

Oxirgi vaqtlarda ishchi kiyimi va korjomalarini bo'yash muammosiga juda katta e'tibor berilmoqda. An'anaviy qora va to'q ko'k ranglarni boshqa och ranglar bilan almashtiriladi. Xavfli doirada ishlovchi odamning kiyimi ish joyidan keskin ajralib turishi maqsadga muvofiqdir. Ochiq havoda ishlaganda to'q sariq rangdagi kiyim maqsadga muvofiqdir. Bunday kiyimlarni temir yo'llarni ta'mirlayotgan va yo'l qurilishi ishlarida ishlayotgan ishchilar kiyadi.

Masofadan turib kuzatish va boshqarish shu sharoitlarda olib boriladiki, operatorni ish doirasida xavfsizlik nuqtai nazardan yoki texnologik sabablarga ko'ra mumkinmasligi, shungdek ishlab chiqarishni kompleks mexanizasiyalash va avtomatlashtirish sharoitida samarasizdir. Masofadan kuzatish mahsus datchiklar, signalizatorlar, teleyekranlar va nazorat-o'lchov asboblari orqali olib boriladi. Masofadan turib boshqarish tizimlari, elektron-mashinalarida bajariladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Paxta ishlab chiqarish O'zbekiston iqtisodiyoti tarmoqlari uchun samarali hisoblanib, qishloq xo'jaligi korxonalarini uchun nisbatan kamroq samara berib kelmokda. Paxta tolasi ishlab chiqarish va uni sotish bo'yicha O'zbekistonning jahon bozoridagi o'rnini keyingi yillarda bir muncha pasayganligini ko'ramiz. Ammo bu O'zbekistonda ishlab chiqarish darajasini keskin kamaygan va tarmoqda umumiy molarko'p degan xulosani bermaydi.

O'zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlari iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarini ingari, paxtachilikni ham kamxarajatli, mavjud resurslardan oqilona foydalanishga asoslangan, mehnat resurslarining imkon qadar ko'proq qismini o'ziga jalbetadigan va albatta raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishga asoslanishini taqozo qiladi.

Jahon bozorida mamlakatimizning eksporterlar qatorida o'z o'rnini boshqa mamlakatlar gabo'shatishiga hamaynan paxta tolasini mamlakatida qayta ishlash darajasini oshirish hisababdir.

Ishtixon tumani fermer xo'jaligi faoliyati ijobiy natijalarga erishib kelmokda, jumladan, 2009-2011 yillarni tahlil qilib o'rganish natijasida tuman fermer xo'jaliklarida yalpi mahsulot ishlab chiqarish 85 foizga, pul tushumi 83,9 foizga, sof foydaning 79,7%ga oshishi o'zida aks ettirib turibdi. Shuningdek, yalpi foydani o'zganish uning 2010-2013 yillar davomida 1 ga yer hisobiga 210,6 ming so'mga yoki 79,7%, 1 xodim hisobiga - 529,6 ming so'm yoki 78%ga, 1000 so'mlik asosiy vosita hisobiga 207,9 so'mga yoki 27,1%ga oshganligini ko'rsatdi.

Tumanda asosiy qishloq xo'jalik mahsulotlari paxta va g'alla yetishtirish miqdori ham oshib bormoqda, birgina 2013 yilda tumanda paxta xom-ashyosi - 27263 tonnani yoki 2010 yilga nisbatan 278 tonnaga yoki 1%ga oshgan, g'alla - 50645,8 tonna, 2010 yilga nisbatan 1765,8 tonna yoki 3,6% oshgan, sabzavot ishlab chiqarish - 6860 tonnani tashkil etgani holda, 2010 yilga nisbatan - 5250 tonnaga yoki 43,4%ga kamaygan.

Tuman fermer xo'jaliklarida mahsulot sotish rentabelligi darajasi 2010 yilda - 25,6%, 2011 yilda - 33,3%, 2012 yilda - 24,3% va 2013 yilda - 24,9%ni tashkil

etib, o'rganilgan davrda bir tekis o'zgarmaga holda 2013 yilda - 0,7 punkt kamayganligi kuzatildi.

Tumanda 2010 yilda 26985 tonna paxta xom-ashyosi ishlab chiqarilgan bo'lsa, 2011 yilda mahsulot ishlab chiqarish hajmi keskin oshib – 29753 tonnani tashkil etgan, ammo keying yillarda ishlab chiqarish hajmida pasayish kuzatilib, 2012 yilda – 27277 tonna, 2013 yilda – 27263 tonna paxta xom ashyosi ishlab chiqarilgan.

Tumanda paxta xom-ashyosidan olingan daromad 2010 yilda – 3102 mln so'm bo'lgan bo'lsa, 2011 yilda – 4716 mln so'mni, 2012 yilda 2914 mln so'mni va 2013 yilda 3850 mln so'mni tashkil etgan.

Ishtixon tumani fermer xo'jaliklari har yili sal kam 10 ming yer maydonida paxta xom ashyosi yetishtirishadi. 2010-2013 yillar tahlili go'za ekin maydonlari 9490-10240 ga oralig'ida bo'lganligini va tahlil qilingan davrda 510 gektarga yoki 5%ga qisqarganini ko'rsatdi. Shunday bo'lsa-da, tumanda hosildorlikning 1,6 s/ga oshishi umumiy mahsulot miqdorining 278 tonna yoki 1% ga oshganligini ko'rsatdi. Bu hosildorlikni kelgusida yanada oshirish orqali, paxta ekin maydonlarini oshirmasdan yalpi hosilni yanada ko'paytirish imkonini berishi mumkinligining yana bir dalilidir.

Tuman fermer xo'jaliklarida 2010-2013 yillar davomida iqtisodiy ko'rsatkichlarda ham o'sish kuzatilgan. Jumladan: daromad – 59,2%ga, jami sarflar – 67%ga, yalpi foyda 24,1%ga oshgan. Foydaning nisbatan kam o'sishiga 1 birlik paxta sotish bahosining tannarga nisbatan kamroq o'sganligini sabab qilib ko'rsatish mumkin. 2010-2013 yillarda 1 birlik paxta xom-ashyosi 57,6%ga oshgan bo'lsa, tannarx nisbatan ko'proq 65,3%ga oshgan, natijada foyda ham kamroq 22,8%ga o'sganligi kuzatildi. Bu rentabellikka o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmagan. 2010 yilda rentabellik darajasi 22,2% bo'lgan bo'lsa, 2013 yilda 16,5%ni tashkil etib, tahlil qilingan davrda 5,7 punktga kamaygan.

Ishtixon tumani fermer xo'jaliklarida o'rganilgan davrda yalpi foyda 747,8 mln so'mga oshgan bo'lib, bu o'zgarishga 3 omil ta'sir etgan: mahsulot

miqdorining oshishi – 32 mln so'm oshishiga, paxta tannarxining oshishi 9208,8 mln so'm kamayishiga, paxta sotish bahosining oshishi 9924,6 mln so'm ta'sir o'tkazgan.

Tumanfermer xo'jaliklari paxta rentabelligi o'rganilgan davrda 5,7 punktga kamaygan bo'lib, xarajatlarning oshishi hisobiga – 8,9 punkt kamaygan va yalpi foydaning oshishi hisobiga 3,2 punktga oshgan.

Tumanfermer xo'jaliklarida 2013 yilda paxtachilikka qilingan jami xarajatlar 23309,6 mln so'mni tashkil etib, 2010 yilga nisbatan 9352,6 mln so'mga oshgan. Xarajatlar tarkibida qiymati bo'yicha eng ko'p o'sish mehnat haqi va ajratmalar xarajatlarida bo'lib, o'rganilgan davrda qiymati 3914,7 mln so'mga oshib, salmog'i 0,9 punktga kamaygan. Salmog'i jihatidan tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, tuman fermer xo'jaliklarida: Ish va xizmatlar, mineral o'g'itlar, boshqaruv xarajatlari, sug'urta to'lovlari xarajat moddalarida o'sish kuzatilgan bo'lsa, Mehnat haqi va ajratmalar, Asosiy vositalarni saqlash, Urug'lik, YoMM xarajatmoddalaridakamayishkuzatilgan.

Xarajatmoddalaritarkibidasalmog'ijihatidanengko'po'sishishvaxizmatlarmoddasid akuzatildi: 0,7 punkt. Bundanpaxtachilikdaxo'jaliktexnikalaridanemas, ko'proqishvaxizmatlardanfoydalanib, tannarxningoshishigaolibkelayotganiniko'rishmumkin.

BitiruvmalakaviyishinibajarishdavomidaIshtixon tumanidagifermerxo'jaliklaridahampaxtachilikdaiqtisodiysamaradorliknioshirishva tarmoqnisamaralirivojlantirishimkoniyatlarimavjudliginianiqladik.

Tumandapaxtachilikdaiqtisodiysamaradorliknioshirishvaunisamaralirivojlantirishu chunquyidagilarniamalgaoshirishlozimdebhisoblaymiz:

1. Paxtachilikxo'jaliklaridao'rganilgandavrdamahsulotmiqdorinivayerdanfoydalanishsamaradorliginiifodalovchiasosiyko'rsatkichhosildorlikdarajasi 26-28s/ganitashkilqilganxolos. O'zbekistonvaaynanIshtixon tumanisharoitidahosildorlikdarajasiningbundaydarajadapastbo'lishiishalbchiqarish gasarflanadiganresurslarningqoplanishivaishlabchiqaruvchilarningshaxsiymanfaatlariniqondirishuchunyetarliemas. Bundantashqaribuhosilning 15-20 %i 3-

chivaundanpastnavlargasotilganligihamsamaradorlikdarajasiningyuqoribo'lishigas albiyta'sirko'rsatadi.

Shujihatdanolingandahosildorlikdarajasinioshirishomillaridanfoydalanishlozim.

Buninguchunmineralvaorganiqo'g'itlardansamaralifoydalanish, agrotexnikatadbirlarinito'g'riqo'llashvayangiyuqorihosilberadigannavlarnitanlash maqsadgamuvofiqdir.

2. Paxtachilikdaiqtisodiysamaradorliknioshirishdamahsulotbahosinioshirishga erishishimkoniyatlaridanfoydalanishlozim.

Buninguchunpaxtaxomashyosiniyuqorisifatliishlabchiqarishvayuqorisifatlitolabera digannavlarnito'g'ritanlashlozim.Paxtachilikdaiqtisodiysamaradorlikningpastdaraja sigayanabirsababtarmoqdamoddiyxarajatlarulushiningtannarxtarkibidakattaulushni egallayotganligidir.

Moliyaviy-iqtisodiyinqirozgaqarshikurashchoralarishartlaridanbirihamxarajatlarniimkonqadar qisqartirishvashuasosdamahsulotvatarmoqraqobatbardoshliginioshirishhisoblanadi. Moddiyxarajatlarnikamaytirishuchunyoqilg'i-moylashmateriallari, urug'lik, ishvaxizmatlarkabixarajatelementlaridanoqilonafoydalanishmaqsadgamuvofiqdir.

3. Paxtachilikdaiqtisodiysamaradorliknioshirishuchunmehnatxarajatlaridanoqilonafoydalanishhammuhihamiyatkasbetadi.

Mehnatxarajatlaridanoqilonafoydalanishgabilvositata'sirko'rsatishomillaridanbirisi fatidamehnatkashlarniqilinganishvayaratilganmahsulotmiqdorigamutanosisibrag'batl antirishlozim.

Buesaishlovchilarningpaxtaxomashyosinisamaraliishlabchiqarishgabo'lganijobiym unosabatlarinikuchaytiradi.

4. Paxtachilikdaiqtisodiysamaradorliknioshirishdabilvositata'sirko'rsatadigan omillardanbirijahonpaxtabozorikonyunkturasi'rganishvaungamosmahsulotishla bchiqarishgaerishishlozim. Jahonpaxtabozoridapaxtaxomashyosiningbahosikelgusi

10 yillikdaoshishikutilayapti.

Shujihatdanxomashyoniichkibozortalablaribilanxalqarobozordaegallangano'rinnih amyoy'qotmaslikmaqsadgamuvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. – T.: O'zbekiston, 2008.
2. O'zbekiston Respublikasi QSXV buyrug'i. Paxta yetishtiruvchi qishloq xo'jalik korxonalariga topshirgan paxta hosilidan ularga tegishli bo'lgan paxta sheluxa va kunjarasini kaytarish tartibi to'grisida Nizom. № 169. 04.08.2006
3. Karimov I.A. Jahonmoliyaviy-iqtisodiyinqirozi, O'zbekistonsharoitidaunibartarafetishningyo'llarivachoralari. –T.: O'zbekiston, 2009.
4. KarimovI.A. Asosiyvazifamiz – Vatanimiztaraqqiyotivaxalqimizfarovonliginiyanadayuksaltirishdir. – PrezidentIslomKarimovning 2009 yilning asosiyyakunlariva 2010 yilda O'zbekistonniijtimoiy-iqtisodiyrivojlantirishningengmuhimustuvoryo'nalishlariga bag'ishlanganVazirlarMahkamasiningmajlisidagima'ruzasi //Xalqso'zi, 2010.
5. KarimovI. Mamlakatimiznimodernizasiyaqilishva kuchlifuqarolikjamiyatibarpo etish – ustuvor maqsadimizdir. – PrezidentIslomKarimovningO'zbekistonRespublikasi OliyMajlisiQonunchilikpalatasiva Senatiningqo'shma majlisidagima'ruzasi//Xalqso'zi, 28.10.2010.
6. KarimovI.A. O'zbekistonmustaqillikkaerishishostonasida. -T.: O'zbekiston, 2011. – 440 b.
7. KarimovI.A. 2012-yilVatanimiztaraqqiyotiniyangibosqichgako'taradiganyilbo'ladi: PrezidentIslomKarimovning 2011-yilningasosiyyakunlariva 2012-yildaO'zbekistonniijtimoiy-iqtisodiyrivojlantirishningustuvoryo'nalishlarigabag'ishlanganVazirlarMahkamasi ningmajlisidagima'ruzasi//Xalqso'zi. 20.01.2012.

8. Karimov I.A. 2014 yil yuqori o'sish sur'atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o'zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo'ladi: Prezident Islom Karimovning 2013-yilning asosiy yakunlari va 2014-yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi//Xalq so'zi. 18.01.2014.

9. AzizqulovB. Ilg'ortexnologiyalariqtisodiyamaradorligi// O'zbekistonqishloqxo'jaligi. –Toshkent, 2008. -№9. -35-b.

10. AliqulovA. Paxtatannarxi//O'zbekistonqishloqxo'jaligi. –Toshkent, 2009. - №12. -25-b.

11. AshurovO. Turliusullardapaxtayetishtirishdasuvsarfi// O'zbekistonqishloqxo'jaligi. –Toshkent, 2008. -№9. -24-b.

12. DoliyevT. Sarhisobpallasi//O'zbekistonqishloqxo'jaligi. –Toshkent, 2008. - №10. -3-b.

13. Jo'rayevF. Qishloqxo'jalikkorxonalaridaishlabchikarishnitashkiletish. –T.: Istiqlol, 2004.

14. IsmoilovA., MurtazayevO. Qishloqxo'jaligiiqtisodiyoti. –T.: Moliya, 2005.

15. MurtazayevO. Paxtachilikagrosanoatmajmuasisamaradorliginioshirishmuammolari. –T.: FAN, 2005.

16. MurtazayevO., G'aniyevI., HasanovSh., AxrorovF. Agrarsiyosatvaqishloqxo'jalikbozorlari. –Samarqand, 2009.

17. NazarovR., MurtalibovM. O'zbekistonvajahonpaxtachiligi//O'zbekistonqishloqxo'jaligi. –Toshkent, 2012. - №1. -6-b.

18. OlimjonovO., FarmonovT., QosimbekovP., SirojiddinovS., QosimovM., RafiqovI. Fermerlikfaoliyatininghuquqiyvamoliyaviyasoslari. –T.: Universitet, 2005.

19. OripovR.O., XalilovN.X. O'simlikshunoslik. -Samarqand, 2005.

20. Ochilov R., Sa'dullayev A., Hamroyev M.
G'o'zarakunandalariga qarshikurash. // O'zbekiston qishloq xo'jaligi. – Toshkent, 2008. - №7. -12-b.

21. Paxta: Jahonbozorlariva Savdohisoboti (ingliztilida).
www.fas.usda.govsayti. 2014.

22. Umarov M. Makkajo'xorini kulisli ekishning g'o'za hosildorligiga ta'siri // O'zbekiston qishloq xo'jaligi. – Toshkent, 2008. - №9. -28-b.

23. Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisining, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining o'rinbosarlari, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha yordamchilari, tuman va shahar hokimlarining mintaqaviy seminarlari materiallari. 18-23.01.2012.

24. Qudratov T. O'simlikchilik va chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish samaradorligining statistik tahlili. - Samarqand, 2010.

25. Husainov J. Paxtachilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarining optimal o'lchamlari // Agro ilm. – Toshkent, 2009. - №3. -52-53-b.

26. Ishtixon tumani qishloq va suv xo'jaligi bo'limi hisobot ma'lumotlari. 2010-2013 yillar.

27. Ishtixon tumani Statistika bo'limi hisobot ma'lumotlari. 2010-2013 yillar.

28. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi ma'lumotlari

29. Internet saytlari:

29.1 www.agro.uz – Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi sayti

29.2 www.edu.uz - Oliy ta'lim sayti

29.3 www.lex.uz – qonun hujjatlari sayti

29.4 www.livestock.uz – O'zbekiston chorvachiligi sayti

29.5 www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti sayti

29.6 www.usda.gov – AQSh qishloq xo'jalik departamenti sayti

29.7 www.uz.bir.uz, – Biznes informasion resurslar saytlari

29.8 www.uza.uz – O'zbekiston Axborot agentligi sayti

29.9 www.uzreport.com – biznes hisobot portali

29.10 www.ziyonet.uz – Ziyonet ta'lim portal

29.11 <http://faostat.fao.org> - Jahon oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti sayti